

Znaczenie czasownika διατάσσω w źródłach biblijnych – w nawiązaniu do διαταγεις δι' ἀγγέλων w Ga 3,19b

The Meaning of the Verb διατάσσω in the Biblical Sources
– in Connection with διαταγεις δι' ἀγγέλων in Gal 3:19b

WALDEMAR RAKOCY CM

Instytut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
adres: Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: rakocyw@kul.pl

SUMMARY: The present paper concerns the meaning of the verb διατάσσω in the biblical texts (LXX, NT) as well as in selected Greek extra-biblical sources. Except very concise contributions like those found in dictionaries the subject hasn't been worked up yet. Existing studies on the expression διαταγεις δι' ἀγγέλων focus on the role of angels in the Jewish tradition, passing over the verb used by Paul. Our research on the διατάσσω led us to conclusion that the range of angels' competences in Gal 3:19b is larger than it was assumed in Judaism. Broader competences inevitably result in loosening the relation between Law and God. Firstly, the idea of mediation is to be excluded. Secondly, the angels are responsible for administering the Law as well as for its shape (in what we usually ascribe to God). Furthermore, the argument based on the nature of the Law lets us state that it was their initiative in order to instruct the humankind. So the role of angels in bringing the Law into being was bigger than it has been commonly thought of till now. To be clear, we don't rule out some relation between Law and God but at the same time we don't consider it strict. The study reveals lack of direct and close relation between Law and God. Such a level of relation exists in the gift of Christ.

KEYWORDS: angelic mediation, covenant at Sinai, giving of the Law, Epistle to the Galatians

SŁOWA KLUCZE: pośrednictwo aniołów, przymierze na Synaju, nadanie Prawa, List do Galatów

Postawiony w głównej części tytułu problem zostanie podjęty w celu przybliżenia sensu wyrażenia διαταγεις δι' ἀγγέλων z Ga 3,19b. Znaczenie użytego tam imiesłowu od czasownika διατάσσω nie jest jasne. Temu zagadnieniu przyjrzymy się głównie na podstawie źródeł biblijnych, LXX i NT. Uwzględnimy ponadto użycia czasownika w starożytnej literaturze greckiej oraz w pismach żydowsko-hellenistycznych I w. n.e. i wczesnochrześcijańskich.

Poza słownikami języka greckiego nie są nam znane inne źródłowe opracowania czasownika διατάσσω w starożytnej literaturze greckiej.

W przeglądzie bibliograficznym *L'Année philologique*¹, który zawiera wykaz studiów z zakresu języka i kultury grecko-łacińskiej, począwszy od roku 1924, nie występuje ani jedno opracowanie na interesujący nas temat: ani to w odniesieniu do wybranego okresu, autora ani dzieła. W niektórych studiach spotykamy jedynie nawiązania do pojedynczych znaczeń czasownika, np. do rozstawienia wojska w pracach zajmujących się wojskowością². Sytuacja nie przedstawia się lepiej w przypadku źródeł biblijnych (LXX, NT). Poza słownikami, np. W. Bauera³, spotykamy krótkie opracowanie διατάσσω w *TDNT* autorstwa G. Dellinga w ramach hasła τάσσω⁴. Artykuły⁵ oraz komentarze⁶ omawiające Ga 3,19b skupiają się na paralelnych tekstach tradycji żydowskiej o udziale aniołów w nadaniu Prawa Mojżeszowego, a nie na znaczeniu czasownika w starożytnej grece. Wyjątek stanowi komentarz J.L. Martyna⁷, który poświęca nieco miejsca znaczeniu tego czasownika. Podobnie jest w przypadku opracowań monograficznych poruszających temat Prawa w piśmiennictwie Pawłowym. W analizowanych pracach nie spotkaliśmy takiej, która zajmowałaby się interesującym nas zagadnieniem⁸.

- 1 Pełna nazwa brzmi: *L'Année philologique*. Bibliographie critique et analytique de l'antiquité gréco-latine, zał. przez J. Marouzeau, kontyn. przez J. Ernsta i P. Corsettię (Paryż 1928-2011).
- 2 J.K. Anderson, *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon* (Berkeley 1970); P. Ducrey, *Guerre et guerriers dans la Grèce antique* (Paris 1999).
- 3 *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* (Chicago – London 1979) 189.
- 4 *Theological Dictionary of the New Testament* (eds. G. Kittel – G. Friedrich) (Grand Rapids, MI 1972) VIII, 34-35. Autor odnosi się również w bardzo ograniczonym zakresie do innych źródeł.
- 5 Np. J. Goldin, „Not by Means of an Angel and not by Means of a Messenger”, *Religions in Antiquity. FS E.R. Goodenough* (ed. J. Neusner) (Supplements 14; Leiden 1968) 412-424; A. Vanhoye, „Un médiateur des anges en Ga 3,19-20”, *Bib* 59 (1978) 403-411; T. Callan, „Pauline Midrash: The Exegetical Background of Gal. 3,19b”, *JBL* 99 (1980) 549-567.
- 6 Np. H.D. Betz, *Galatians* (Hermeneia; Philadelphia 1979) 168-169; F.F. Bruce, *The Epistle to the Galatians* (INGTC; Grand Rapids, MI 1988) 176-178; R.N. Longenecker, *Galatians* (WBC 41; Dallas 1990) 139-140.
- 7 *Galatians* (AB 33A; New York – London 1998) 355-357.
- 8 Zob. H.J. Schoeps, *Paul: The Theology of the Apostle in the Light of Jewish Religion History* (Philadelphia 1961); A. von Dülmen, *Die Theologie des Gesetzes bei Paulus* (Stuttgart 1968); H. Hübner, *Das Gesetz bei Paulus. Ein Beitrag zum Werden der paulinischen Theologie* (FR-LANT 119; Göttingen 1978); E.P. Sanders, *Paul, the Law, and the Jewish People* (Minneapolis 1983); H. Räisänen, *Paul and the Law* (WUNT 29; Tübingen 1983); R.B. Hays, *The Faith of Jesus Christ: An Investigation of the Narrative Substructure of Galatians 3.1-4.11* (Chico 1983); L. Gaston, *Paul and the Torah* (Vancouver 1987); S. Westerholm, *Israel's Law and the Church's Faith: Paul and His Recent Interpreters* (Grand Rapids 1988); I.G. Hong, *The Law in Galatians* (JSNTS 81; Sheffield 1993); T.R. Schreiner, *The Law and Its Fulfillment: A Pauline Theology of Law* (Grand Rapids 1993); F. Thielman, *Paul and the Law: A Contextual Approach* (Downers Grove 1994); *Paul and the Mosaic Law* (ed. J.D.G. Dunn) (WUNT 89; Tübingen 1996); tenże, *The Theology of Paul the Apostle* (London – New York 2003); F. Watson, *Paul, Judaism, and the Gentiles. Beyond the New Perspective* (Grand Rapids, MI – Cambridge 2007).

Jeżeli podejmują one temat genezy Prawa, to ograniczają się do omówienia roli aniołów w jego nadaniu. Niedostatkim na gruncie biblistyki jest zatem brak źródłowego opracowania terminu διατάσσω, co może uszczuplać nasze rozumienie Pawłowego poglądu na Prawo. Niniejszy artykuł pragnie uzupełnić ten brak.

Studium będzie przebiegało wedle czterech etapów: 1) użycie czasownika διατάσσω w starożytnym piśmiennictwie greckim; 2) użycie czasownika διατάσσω w Septuagincie; 3) użycie czasownika διατάσσω w Nowym Testamencie; 4) imiesłów διαταγείς w Liście do Galatów 3,19.

I. Użycie czasownika διατάσσω w starożytnym piśmiennictwie greckim

Czasownik διατάσσω w jego różnych formach występuje więcej niż tysiąc razy w starożytnym piśmiennictwie greckim⁹. Przystudiowanie wszystkich przypadków wymagałoby obszernego studium o charakterze monograficznym. Skoro nie jest nam znana taka praca, powołamy się na źródłowe opracowania, jakimi są słowniki języka greckiego. Posłużymy się trzema klasycznymi słownikami: H. Stephanusa (Étienne)¹⁰, H.D. Liddella i R. Scotta¹¹ oraz Z. Abramowiczówny¹², następnie omówimy użycie διατάσσω w wybranych źródłach greckich I w. n.e. Celem tej części studium będzie nakreślenie pola semantycznego czasownika w starożytnym niebiblijnym piśmiennictwie greckim, co posłuży za punkt odniesienia przy analizie użyć w LXX i NT.

I.1. Znaczenia διατάσσω według wybranych słowników języka greckiego

Διατάσσω jest złożeniem czasownika τάσσω i prefiksu διά. Czasownik τάσσω, podobnie jak rzeczownik τάξις, wskazuje na pewien układ/porządek (rdzeń semantyczny)¹³. Dodany prefiks nie zmienił w znaczący sposób jego znaczenia (choć je zawęził), co widać przy porównaniu obu czasowników

⁹ Zob. *Thesaurus Linguae Graecae* (wersja elektroniczna), Workplace Pack 9.02, Silver Mountain Software, Copyright 2001 (1029 Tanglewood, Cedar Hill TX 75104).

¹⁰ *Thesaurus Graecae Linguae* (Paris 1831-1865).

¹¹ *A Greek-English Lexicon*. New Edition Revised and Augmented Throughout (Oxford 1940).

¹² *Słownik grecko-polski* (Warszawa 1958-1965).

¹³ Zob. H. Stephanus, *Thesaurus Graecae Linguae* (Paris 1948-1854) VII, kol. 1861-1868; Liddell – Scott, *Greek-English Lexicon*, 1759-1760; Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski* (Warszawa 1965) IV, 283-284.

w trzech cytowanych wcześniej słownikach Stephanusa, Liddella – Scotta oraz Abramowiczówny. Podane tam znaczenia διατάσσω odwołują się podobnie do idei układu/porządku. Prefiks διά wprowadził jednak do niektórych z nich niuans nadania rzeczom porządku „z osobna”, czyli każdej „oddzielnie”. Ów niuans jest fakultatywny i tym samym nie zawsze dochodzi do głosu.

Oto podstawowe znaczenia διατάσσω w starożytności, jakie podają słowniki Stephanusa¹⁴, Liddella – Scotta¹⁵ oraz Abramowiczówny¹⁶: I. W stronie czynnej: a) nadać czemuś porządek (każdej rzeczy z osobna), uporządkować, zorganizować, b) ustanowić (np. prawa), wyznaczyć, mianować (na oddzielnych stanowiskach), c) rozdzielać, przydzielać (do różnych zadań), d) nakazywać, polecić, dawać wskazania, e) szykować wojsko, wyznaczać wojsku stanowiska (każdemu oddziałowi z osobna), ustawiać w szyku bojowym; II. W stronie medialnej: a) uporządkować sobie, poklasyfikować, posortować, b) podejmować się, zobowiązywać się, c) ustawić się w szyku bojowym, d) sporządzać testament, rozporządzać w testamencie (zapisywać coś komuś), e) pozostawiać potomności (w dziedzictwie); III. W stronie biernej (najczęściej w znaczeniu): a) być ustanowionym/wyznaczonym, c) być rozstawionym w szyku bojowym, e) zostać zapisanym w testamencie czy przekazanym w dziedzictwie. Kiedy sięgniemy do słownika współczesnej greki¹⁷, zauważymy, że czasownik διατάσσω zachował od czasów starożytności wszystkie podstawowe znaczenia.

1.2. Znaczenia διατάσσω w wybranych niebiblijnych pismach greckich I w. n.e.

Podane w poprzednim punkcie znaczenia διατάσσω obejmują całą starożytną literaturę grecką, tym samym również interesujący nas w tym miejscu I w. n.e. Z racji powiązania przedmiotu badań z Ga 3,19b, tj. z tematem Prawa Mojżeszowego, skupimy się na pismach żydowsko-hellenistycznych odnoszących się do zagadnienia Tory, a dokładnie na dziełach Filona z Aleksandrii oraz Józefa Flawiusza. Pierwszy z nich otwiera interesujący nas okres, drugi – zamyka. Uwzględnimy również świadectwa wczesnochrześcijańskie.

Użycia czasownika διατάσσω w pismach Filona i Flawiusza nie wykraczają poza zakres znaczeń w starożytnej literaturze greckiej, określony

¹⁴ *Thesaurus Graecae Linguae*, II, kol. 1340-1341.

¹⁵ *Greek-English Lexicon*, 414.

¹⁶ *Słownik grecko-polski* (Warszawa 1958) I, 557.

¹⁷ Zob. D. Demetrou, *ΜΕΓΑ ΑΕΞΙΚΟΝ ΟΛΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ* (Ateny 1964) IV, 1952.

w poprzednim punkcie. Znaczy to, że nie nadają oni czasownikowi nowego znaczenia, ukutego w kulturze żydowskiej. W pismach Filona spotykamy następujące pola semantyczne διατάσσω: 1) nakazać, rozkazać, wydać rozporządzenia (*De spec. leg.* IV,215; *De virt.* I,18.19.80.91.143; *Leg. ad Gai.* I,317.361; *De dec.* I,158), 2) zarządzić, ustanowić (*De opif. mun.* I,39; *De vita Mos.* II,2.10.49.138; *De spec. leg.* I,233.235.247; II,34.79.250; III,12; IV,10.61.102; *De virt.* I,88.105.113) oraz 3) urządzić, uporządkować (*De opif. mun.* I,54; *De conf. ling.* I,137; *De migr. Abr.* I,182; *De spec. leg.* IV,232; *De vita Mos.* II,78). Z racji charakteru jego pism wymienione znaczenia występują najczęściej w kontekście religijnym: w dwóch pierwszych grupach głównie w odniesieniu do Prawa Mojżeszowego czy też praw regulujących codzienne życie Żydów; w trzeciej dominuje temat harmonijnego urzędzenia świata przez Boga. Podmiotem διατάσσω użytego w kontekście Prawa jest zarówno Bóg, jak i Mojżesz, chociaż znacznie częściej ten drugi. Mojżesz jest przedstawiony przez Filona jako wielki prawodawca, z którego przepisów korzystali nawet Grecy (*De spec. leg.* IV,61). Posługując się czasownikiem διατάσσω, Filon przypisuje Mojżeszowi ustanowienie pojedynczych praw, lecz nie Dekalogu¹⁸ ani całego Prawa. Część z przypisanych mu praw nie znajduje potwierdzenia w Torze (zob. traktat *De spec. leg.* i stwierdzenie w IV,132). Są to prawa tworzone na bazie Tory w celu rozwiązania przynoszonych przez życie trudności, lecz ich związek z nią jest luźny (podobne zjawisko spotykamy później w literaturze rabinicznej¹⁹; owe prawa uznaje się mimo wszystko za mające swe źródło na Synaju²⁰).

W pismach Flawiusza czasownik διατάσσω przybiera z kolei następujące znaczenia: 1) nakazać, rozkazać, wydać rozporządzenia (*Staroż.* IV,75; V,91; X,43; XII,41; XIX,294), 2) zarządzić, ustanowić (*Staroż.* IV,76.175.308; V,98; VII,116.365.367.370; IX,156.273; XI,63.77.100.102.182), 3) przydzielić, przeznaczyć (*Staroż.* IV,205.249), 4) rozstawić wojsko (*W.Ż.* II,528; III,115.300; V,263; *Staroż.* V,21; VIII,188; IX,221; XII,301) lub podzielić ludzi na grupy w celach obronnych (*Staroż.* I,329; II,312). Z racji opisywanych bitew pojawia się nieobecny u Filona sens militarny (rozstawienie wojska w szyku bojowym). Między obydwojema autorami występuje zbieżność w polach semantycznych rozkazu i zarządzenia. Znaczenia te są u Flawiusza podobnie powiązane z Prawem Mojżeszowym (dotyczą rozporządzeń Mojżesza regulujących życie Izraelitów), ale z racji innego charakteru jego dzieł występują znacznie

18 Czyni Boga autorem Dekalogu (np. *De spec. leg.* III,7; *De dec.* I,176), uznaje go też za szczyt Prawa (*De dec.* I,154).

19 Sami rabini uznają nikły związek wielu stanowionych praw z Torą (zob. np. *m.Hag* 1,8).

20 Zob. W. Rakocy, *Faryzeusze. Historia – Ewangelie* (Lublin 2002) 76-77.

częściej w znaczeniu pozareligijnym. Czasownik διατάσσω nie został użyty w odniesieniu do całego Prawa.

W pismach wczesnochrześcijańskich powstałych w I w. n.e. czasownik διατάσσω pojawia się tylko w *Liście do Koryntian* Klemensa Rzymskiego. Dla lepszej orientacji w zagadnieniu poszerzymy ten materiał o powstałe z początkiem II w. listy Ignacego Antiocheńskiego. U pierwszego z wymienionych autorów διατάσσω występuje trzykrotnie i ma zawsze znaczenie „nakazywać”, „rozkazywać” (20,6; 37,2; 43,1). Nieliczne przypadki czasownika uzupełniają rzeczowniki διαταγή i διάταξις (20,3 i 33,3), mające podobne znaczenie. Poza jednym wyjątkiem (37,2) czasownik i rzeczowniki są użyte w sensie religijnym. Z racji religijnego charakteru pisma dotyczą one zaprowadzonej przez Boga harmonii w świecie. Przy tak małej liczbie występowania pojawia się jedno użycie czasownika powiązane z nadaniem Prawa Mojżeszowego (43,1). Autor listu przedstawia Mojżesza jako tego, który spisał wszystko, co zostało mu nakazane (τὰ διατεταγμένα). Czasownik διατάσσω występuje również trzykrotnie u Ignacego Antiocheńskiego (*List do Efezjan* 3,1; *List do Rzymian* 4,3; *List do Trallan* 3,3). Za każdym razem ma znaczenie rozkazu/polecenia. Cechą charakterystyczną jest to, iż są to polecenia względem adresatów listów, które Ignacy mógłby wydać (1. os. 1. poj.), lecz nie chce tego czynić. W *Liście do Trallan* w tym samym znaczeniu polecenia/rozporządzenia występuje rzeczownik διάταγμα (7,1). Wprawdzie omówiony materiał wczesnochrześcijański ma wąski zakres, jednak charakteryzuje się tym, że na sześć użyć czasownika διατάσσω i trzy rzeczowników διάταγμα, διαταγή i διάταξις pojawia się tylko znaczenie polecenia/rozkazu²¹.

Z omówionych w tym punkcie zastosowań διατάσσω (literatura grecka, żydowsko-hellenistyczna i wczesnochrześcijańska) nasuwa się jeszcze jeden wniosek, który wymaga zbadania. Wspólną cechą znaczeń takich czasowników, jak: zarządzić, ustanowić, rozkazać itp., jest to, że podmiot czynności określonej przez czasownik decyduje o tym, czym zarządza. W dalszej części studium przyjrzymy się dokładnie tej kwestii.

2. Użycie czasownika διατάσσω w Septuagincie

W greckim tłumaczeniu Biblii Hebrajskiej (LXX) czasownik występuje 22 razy. Jak na tak małą liczbę wypadków użycia mamy dosyć duży wachlarz znaczeniowy, w którym można wyodrębnić trzy podstawowe pola znaczeń:

²¹ Zob. też użycie czasownika w tym samym znaczeniu w *POxy* 105,7 i 718,25.

1) porządku przestrzennego i czasowego, 2) przyporządkowania i ustanowienia oraz 3) rozkazu/rozporządzenia.

2.1. Pole semantyczne porządku przestrzennego i czasowego

W ramach tego pola wyodrębnimy trzy grupy użycia czasownika *διατάσσω*, tj. o znaczeniu przestrzennym, czasowym oraz przestrzenno-czasowym.

2.1.1. Porządek przestrzenny

a) Kontekst militarny

Księga Judyty 2,16. Na rozkaz króla babilońskiego Nabuchodonozora Holofernes ma dla niego podbić całą ziemię (ww. 4-13). W związku z tym Nabuchodonozor podjął decyzję w sprawie liczby użytego wojska, tj. 120 tys. piechoty i 12 tys. jeźdźców konnych (ww. 5 i 15). Dalsze działania są decyzjami Holofernesa, dowódcy wojsk. Spośród sił zbrojnych króla odliczył on wskazaną liczbę żołnierzy (ww. 14-15) i „rozstawił ich w szyku (bojowym)” (*διέταξεν*²² αὐτοὺς). Sam tekst stwierdza, że chodzi o takie rozstawienie wojska: „tak jak rozstawia się wojsko przed bitwą” (w. 16b). Mamy tu wyraźny kontekst militarny. Holofernes jako podmiot *διατάσσω* decyduje o tym, jaką postać przybierze określona przez czasownik czynność, czyli o sposobie rozstawienia wojska. W tej kwestii jest on decydentem. Zakres jednak sił zbrojnych, którymi rozporządza, został mu narzucony odgórnie.

Pierwsza Księga Machabejska 6,35. Kiedy król Antioch przygotowywał się do bitwy z żydowskimi powstańcami pod wodzą Judy Machabeusza, wyposażono wojsko we wszystko, co było potrzebne do walki (ww. 33-38). Między innymi przy każdym z 32 słoni ustawiono tysiąc żołnierzy. Ponadto razem z nimi znalazło się tam pięciuset jeźdźców wyborowych (w. 35) „rozstawionych w szyku” (*διατεταγένη*)²³. Mamy tu podobnie wyraźny kontekst militarny, lecz nie jest wskazany w zdaniu podmiot czynności rozstawienia. Nie można zatem stwierdzić, czy ten, kto rozstawił wojsko, był decydentem w tej sprawie.

Druga Księga Machabejska 5,3. Przed wyprawą Antiocha przeciwko Egiptowi ujrzano na niebie dziwne zjawisko (w. 4), tj. oddziały jeźdźców „rozstawionych w szyku” (*διατεγμένας*)²⁴. Ponownie mamy do czynienia

²² Ind. aor. act.

²³ Part. perf. pass.

²⁴ Part. perf. med.

z kontekstem militarnym, lecz i tym razem nie został wskazany podmiot czynności rozstawienia. Skoro jest to zjawisko nadprzyrodzone, wizja rozstawienia jeźdźców dokonała się za sprawą nieba. Ono zdecydowało, w jaki sposób owo wojsko było rozstawione.

Druga Księga Machabejska 12,20. Po bitwie podczas wyprawy do Gileadu przy Judzie Machabeuszu pozostało zdziętkowane wojsko. Juda, „rozdzieliwszy” (διατάξαε)²⁵ je na kohorty, mianował ich przywódców. Mamy tu do czynienia z przegrupowaniem nadwątlonych oddziałów wojska. Czasownik nie ma tego samego znaczenia co rozstawianie w szyku bojowym, lecz podobnie służy prowadzeniu działań wojskowych. Juda jest tym, który zdecydował o przegrupowaniu wojska i mianowaniu przywódców (tzw. decydent).

Druga Księga Machabejska 14,22. Kiedy miało dojść do pojedynczego spotkania Judy Machabeusza z Nikanorem, pierwszy z nich na wypadek podstępu „rozstawił” (διέταξε) uzbrojonych żołnierzy w dogodnych miejscach, każdego z osobna (kontekst militarny). Nie jest to szyk bojowy, lecz działanie prewencyjne²⁶. Według tekstu Juda zdecydował o rozstawieniu wojska i sposobie, w jaki to uczyniono.

Trzecia Księga Machabejska 5,44. Ptolemeusz IV rozkazał zwierzchnikowi swych sił Hermonowi, przygotować wojsko do zagłady Żydów. Za sprawą Boga Izraela zmieniał zdanie, kiedy wszystko było już przygotowane. Nieświadomy swych decyzji wpadał w szal, że jego rozkaz nie zostaje wcielony w życie. Kiedy po raz trzeci nakazał przygotowanie wojska, dowódcy wywodzący się spośród jego przyjaciół i krewnych „zaczęli rozstawiać” (διέτασσαν)²⁷ wojsko w dogodnych miejscach w mieście (każdy oddział z osobna), aby było w pogotowiu. Nie jest to typowy szyk bojowy (niemożliwy w mieście z wąskimi uliczkami jak Jerozolima), ale takie rozstawienie wojska, aby było można najsprawniej przeprowadzić zaplanowaną akcję. Użyte imperfectum wskazuje na proces powtórnego rozstawiania wojska²⁸. Kontekst jest ponownie militarny, a dowódcy, którym zlecono czynność, decydują o tym, jaki przybierze ona kształt. Jednak zakres użytego wojska, jak jego liczba i rodzaj, był odgórną decyzją Ptolemeusza (ww. 1-2).

Podsumowanie. W omówionych wypadkach διατάσσω ma znaczenie rozstawienia wojska w szyku bojowym, przegrupowania nadwątlonych sił

²⁵ Part. aor. act.

²⁶ Zob. J.A. Goldstein, *II Maccabees* (AB 41A; New York – London 1984) 489.

²⁷ Ind. imperf. act.

²⁸ Zob. M. Zerwick, *Biblical Greek* (SPIB 114; Rome 1963) 91; N. Turner, „Syntax”, *A Grammar of New Testament Greek* (ed. J.H. Moulton) (Edinburgh 1963) III, 67.

czy rozlokowania wojska w dogodnych miejscach w oczekiwaniu na dalsze rozkazy. Wszystkie użycia czasownika wskazują na wprowadzenie pewnego ładu przestrzennego (rozstawienie/pogrupowanie/rozlokowanie) w celu przeprowadzenia działań militarnych. Niuans „z osobna”, „oddzielnie”, jeżeli dochodzi do głosu, to najczęściej *implicite*. Czynności określone przez διατάσσω mogą być podjęte z inicjatywy podmiotu gramatycznego w tekście oraz w wyniku rozkazu osoby trzeciej. Wspólną cechą omówionych przypadków jest to, że podmiot czynności określonej przez czasownik decyduje o tym, jaką postać przybierze to, co czyni (tzw. decydent). Jednak zakres czynności może być wyznaczony odgórnie.

b) Różne zastosowania

W tym miejscu zgrupowaliśmy również użycia czasownika διατάσσω w sensie nadania porządku przestrzennego, lecz powiązane z innymi sferami życia niż militarna.

Księga Judyty 10,3. Przygotowując się na spotkanie z Holofernesem, Judyta wykonała liczne czynności upiększające (ww. 3-4), m.in. „ułożyła/uczesła włosy” (διέταξε τὰς τρίχας). Występuje tu podobieństwo do innych użyczeń czasownika w tej grupie w znaczeniu układu, który cechuje określony porządek. Według tekstu Judyty jest podmiotem czynności i decydentem w tym, co dotyczy uczesania włosów. Niewolnica wykonuje inne czynności (w. 5).

Księga Ezechiela 21,24. Bóg mówi do Ezechiela o mieczu, który spadnie na Izraela za sprawą króla babilońskiego Nabuchodonozora: „Synu człowieczy, «nakreśl sobie» (διάταξον²⁹ σεαυτῷ) **dwie drogi, którymi przejdzie miecz króla babilońskiego!**” Nabuchodonozor ma stanąć na rozdrożu i pytać wyroczni, którą z nich powinien wybrać: na południowy wschód do Ammonu czy na południowy zachód do Jerozolimy³⁰. Tekst ma kontynuację w kolejnym wierszu, w którym po raz drugi występuje czasownik διατάσσω. Wnioski wyciągniemy z analizy obydwu użyczeń interesującego nas czasownika.

Księga Ezechiela 21,24-25. W związku z nakreśleniem dwóch dróg dla miecza Nabuchodonozora Bóg nakazuje Ezechielowi jeszcze jedną rzecz. Mówi do niego: „[...] i «ustawisz» (διατάξεις³¹) znak/drogowskaz (χείρ) na początku drogi prowadzącej do miasta”. Nie jest to typowy drogowskaz, jakie znajdowały się na ówczesnych drogach, czyli kamienna stela z wyrytym

²⁹ Imper. aor. act. W TH mamy wyrażenie תָּלַחְוּ.

³⁰ Zob. L.C. Allen, *Ezekiel 20-48* (WBC 29; Dallas 1990) 26.

³¹ Ind. fut. act. W TH mamy ׁשׁתָּן, czyli „ustawienie” znaku.

napisem³², lecz coś prostszego³³. Wyznaczenie dwóch dróg oraz ustawienie drogowaskazu orientującego, tj. naprowadzającego na cel (ma nim być Jeruzolima), wpisuje się w pole semantyczne porządku. W tym przypadku pozwala wybrać właściwy kierunek. Prorok jest tu wykonawcą Bożego polecenia (zakres czynności ustalony odgórnie), ale sposób nakreślenia obu dróg oraz rodzaj znaku, jego wygląd i konkretne usytuowanie były jego decyzją – tekst nie stwierdza, że Bóg to dookreślił.

Księga Ezechiela 42,20. Na proroku spoczęła ręka Pana i w Bożym widzeniu został zabrany do kraju Izraela. Tam ukazał mu się anioł, który oprowadzał go i wyjaśniał widzenia (40,1-3). Ów mąż Boży powiódł go w kierunku muru zewnętrznego świątyni i zmierzył obwód murów dokoła (42,15). Najpierw bok wschodni, potem północny, południowy i zachodni. Każdy z boków liczył 500 łokci. Za każdym razem czynność mierzenia została oddana w LXX czasownikiem *διεμέτρησεν* (ww. 15.16.17.18.19). W w. 20, podsumowującym wymierzanie zewnętrznego dziedzińca świątyni, czytamy: „[...] καὶ διέταξεν αὐτὸν”. TH zarówno we wcześniejszych wypadkach, jak i w tym ma ten sam czasownik *מָדַד* (mierzyć). Tłumacz na język grecki nie użył jednak w w. 20 tego samego co wcześniej czasownika „mierzyć”, lecz *διατάσσω*. *Διεμέτρησεν* odnosi się do wymierzenia każdego pojedynczego boku. *Διέταξεν* nawiązuje zaś do czynności wymierzenia wszystkich czterech boków dziedzińca. W tym wypadku dochodzi do głosu odcień znaczeniowy „z osobna”, „oddzielnie”. Tłumacz w podsumowującym wierszu użył czasownika *διατάσσω*, aby podkreślić, że mąż Boży ustalił wymiary każdego boku oddzielnie. Wprawdzie interesujący nas czasownik nie ma znaczenia „mierzyć”, ale powiązany z wymierzaniem boków świątyni zawiera w sobie sens ustalenia wymiarów, czyli zgodnie ze swym rdzeniem semantycznym odwołuje się do idei porządku. Mąż Boży jest tym, który odsłania przed prorokiem wymiary zewnętrznego dziedzińca świątyni, lecz nie ma wpływu na jego wielkość.

Podsumowanie. Duże zróżnicowanie znaczeniowe tej grupy nie pozwala wyciągnąć jednoznacznych wniosków poza stwierdzeniem, że podmiot czynności określonej przez *διατάσσω* decyduje o tym, czym zarządza i jaki przybierze to kształt. To jednak, czym zarządza, może być ustalone odgórnie. Podobnie jak we wcześniejszym punkcie czynności określone przez czasownik mogą być podjęte w wyniku rozkazu. Pojawia się jednak nowy element: w Ez 21,24 i 24-25 osoba trzecia, zlecając prorokowi zadanie (w tym

³² W jęz. hebrajskim określano takie drogowaskazy terminem *בַּד* (np. Iz 5,26; 11,12 czy 13,2). W Ez 21,24-25 jest on zaś nazwany *בָּר* i tak też przetłumaczony w LXX (*χεῖρ*).

³³ Zob. W. Zimmerli, *Ezechiel 1* (Hermeneia; Philadelphia 1979) 442; M. Greenberg, *Ezechiel 21-37* (HThKAT; Freiburg im B. 2005) 56-57.

przypadku Bóg), sama określa je czasownikiem *διατάσσω*. Nie zmienia to faktu, że to Ezechiel decyduje, jaki kształt przybiorą zadania określone w tekście przez ten czasownik.

2.1.2. Porządek czasowy

Księga Daniela (Θ) 1,5. Król babiloński Nabuchodonozor polecił Aszfenazowi, przełożonemu dworzan, przyprowadzić do siebie najzdolniejszych młodzieńców izraelskich wywodzących się z rodu królewskiego oraz z wyższych klas. Jego zamiarem było przygotowanie ich do służby w królewskim pałacu (ww. 3-4). Król „przydzielił” (*διέταξεν*) wybranym młodzieńcom porcję wyżywienia na każdy dzień (*τῆς ἡμέρας καθ’ ἡμέραν*) przez okres trzech lat (*ἔτη τρία*). Czasownik wpisuje się w omawiane pole semantyczne porządku, ale jest to porządek czasowy (rozplanowanie wyżywienia na każdy dzień trzyletniego okresu), a nie przestrzenny, jak w dotychczas omówionych tekstach. *Διατάσσω* zawiera typowy dla siebie niuans „każdemu młodzieńcowi z osobna, indywidualnie”. Król jest decydentem zarówno w samej decyzji przydzielenia pożywienia, jak i jego rodzaju i ilości (ww. 5 i 10)³⁴.

Pierwsza Księga Królewska 11,18. Kiedy Joab wymordował mężczyzn w Edomie, Hadad, pochodzący z rodu królewskiego, zbiegł do Egiptu wraz ze sługami swego ojca³⁵. Faraon dał mu mieszkanie oraz „wyznaczył/przydzielił mu” (*διέταξεν αὐτῷ*) wyżywienie (*ἄρτους*)³⁶. Tekst przypomina Dn 1,5 (Θ), gdzie młodzieńcom izraelskim król babiloński podobnie przydzielił (*διέταξεν*) pożywienie. Nie ma tu jednak mowy o jego rozdysponowaniu na każdy dzień, chociaż należy to założyć (nie było to jednorazowe wsparcie). W takim razie mamy drugi przypadek użycia czasownika w sensie uporządkowania czegoś przez określony czas. Faraon, jako podmiot w zdaniu, pozostaje, wedle tekstu, jedynym decydentem w tej sprawie.

Pierwsza Księga Samuela 13,11. W trakcie potyczek z Filistynami król izraelski Saul czekał siedem dni w Gilgal na proroka Samuela (w. 8). Takie czas swego przybycia wyznaczył prorok. Kiedy ten nie przybywał, a stworzony lud zaczął opuszczać króla, Saul złożył ofiarę całopalną, aby zyskać przychylność Boga. Wtedy nadszedł Samuel. Saul tłumaczył się przed nim

³⁴ Zob. N. Porteous, *Daniel* (OTL; London 1985) 27-28.

³⁵ Zob. S.J. DeVries, *1 Kings* (WBC 12; Waco 1985) 149-150; V. Fritz, *1 & 2 Kings* (A Continental Commentary; Minneapolis 2003) 133.

³⁶ Tekst grecki mówi o chlebach, ponieważ z czasem hebrajski termin *חֶלֶב* zawęził swe pierwotne znaczenie pożywienia w ogólności (zob. Rdz 43,16 i 31) głównie do chleba.

z przedwczesnej decyzji, mówiąc: „Ponieważ widziałem, że lud ode mnie odchodzi, a ty nie przybywasz w czasie, jaki «wyznaczyłeś/ustaliłeś» (ὥς διατάξω)³⁷ [...]”. Czasownik wskazuje na porządek czasowy, czyli ustalony termin spotkania. Ów termin, czyli czas siedmiu dni, wyznaczył Samuel i on jest jedynym decydem w sprawie wskazanego Saulowi czasu swego przybycia.

2.1.3. Porządek przestrzenno-czasowy

Księga Mądrości 11,20. Fragment tekstu od w. 15 mówi o łaskawości Boga względem Egiptu. Autor wymienia nieszczęścia, kataklizmy, jakie Stwórca mógł zesłać na Egipcjan za ich nieprawości, lecz tego nie uczynił. W w. 20a stwierdza, że do rozprawienia się z nimi wystarczyłoby samo tchnienie Bożej mocy. W związku z tym dodaje: „Lecz Ty wszystko «urządziłeś» (διέταξας) wedle miary, liczby i wagi”. Διατάσσω zawiera w sobie odcień znaczeniowy „z osobna”, „oddzielnie”. Częścią tego planu stwórczego jest Boża łaskawość, która wszystkim daje czas na nawrócenie (w. 23). Mamy do czynienia z kontekstem stwórczym i pierwotnym rozplanowaniem wszystkiego „wedle miary, liczby i wagi”. Bóg zarządza kosmosem z matematyczną precyzją³⁸. Owo wyrażenie wskazuje na wszelki porządek/ład stwórczy. Jego częścią jest również równowaga między winą a karą: przez powstrzymanie się przed nadmiernym karaniem dokonuje się Boża sprawiedliwość. Bóg nie narusza zaprowadzonego w stworzeniu porządku (zbawczego), ponieważ wszystko jest Jego dziełem (w. 26). Czasownik został tu użyty w swym podstawowym znaczeniu zaprowadzenia określonego ładu, a Bóg jest jedyną osobą, która decyduje o kształcie owego porządku.

Podsumowanie punktów 2.1.2. i 2.1.3. Analizy przeprowadzone w punkcie 2.1.2. pokazują, że czasownik διατάσσω może być również użyty w sensie wprowadzenia „porządku” czasowego. Wówczas musi być on dookreślony okolicznikiem czasu lub może to wynikać z kontekstu. Przypadek omówiony w 2.1.3. łączy zaś w sobie oba wymiary. Po raz pierwszy też Bóg jest Tym, który wykonuje czynność określoną przez czasownik διατάσσω (Mdr 11,20). Podobnie jak we wcześniej omówionych grupach dochodzi tu do głosu odcień znaczeniowy „z osobna”, „oddzielnie”. Z kolei podmiot czynności określonej przez διατάσσω decyduje o tym, czym rozporządza i jaką przybierze to postać.

³⁷ Ind. aor. med.

³⁸ Por. np. 4 Ezd 4,36-37; szerzej zob. w: D. Winston, *The Wisdom of Solomon* (AB 43; New York 1979) 234-235.

Uzupełnienie: Rzeczowniki o omawianym znaczeniu

W znaczeniu opisanym wyżej spotykamy w LXX jedynie słowo διάταξις (sens porządku czasowego nie występuje). W Jud 1,4 rzeczownik wskazuje na podgrupy piechoty, czyli na jej oddziały (διατάξεις τῶν πεζῶν). Podobnie jak w wypadku czasownika znany jest kontekst militarny. Pozostałe trzy użycia pojawiają się w związku ze Świątynią Jerozolimską. Wg Ez 42,15 mąż Boży wymierzył obwód zewnętrznego dziedzińca „wedle porządku” (ἐν διατάξει), czyli najprawdopodobniej wedle jego boków³⁹. W w. 20 διάταξις ma zaś znaczenie zaprowadzenia porządku przez oddzielenie świętego od nieświętego. Z kolei w 43,10 prorok ma opisać domowi Izraela wygląd świątyni i jej układ/rozplanowanie (τὴν διάταξιν). Mała liczba występowania nie pozwala wyciągnąć wiążących wniosków, ale potwierdza dominujące znaczenie nadania czemuś porządku/ładu. Użycie rzeczownika wpisuje się w omawiane pole semantyczne czasownika διατάσσω.

2.2. Pole semantyczne przyporządkowania i ustanowienia

Czasownik διατάσσω zostanie teraz omówiony wedle znaczeń wskazanych w tytule punktu. Wyodrębnimy zatem dwie grupy znaczeniowe.

2.2.1. Sens przyporządkowania/przydzielenia

Chodzi tu o przydzielenie do określonej grupy czy kategorii.

Pierwsza Księga Kronik (Σ) 9,33. We wskazanym wierszu jest mowa o tym, że śpiewacy, naczelnicy rodzin lewickich, byli zwolnieni z innych zajęć i mogli pozostawać w swych przyświątynnych komnatach, ponieważ dniem i nocą pełnili służbę⁴⁰. W związku z tym jest powiedziane, że byli oni „poprzydzielani” (διατεταγμένοι)⁴¹ każdy do swego oddziału. Wyraźnie dochodzi tu do głosu odcień znaczeniowy „każdy z osobna”. Nie jest powiedziane, kto dokonał owego podziału/przydzielenia, lecz był on decydentem w tej sprawie.

Druga Księga Kronik 5,11. W związku z przeniesieniem Arki Przymierza mowa jest o kapłanach, którzy wyszli z Miejsca Świętego. Tekst dodaje, że wszyscy oni poddali się uprzednio oczyszczeniu niezależnie od tego, do

³⁹ Gdyby przyjąć, że „wedle porządku” znaczy „po kolei”, to wyrażenie zawierałoby w sobie *implicite* również sens porządku czasowego.

⁴⁰ Zob. R. Braun, *1 Chronicles* (WBC 14; Waco 1986) 130; S. Japhet, *1 Chronik* (HThKAT; Freiburg im B. 2002) 226-227.

⁴¹ Part. perf. pass.

jakiego oddziału byli „przydzieleni/przyporządkowani” (διατεταγμένοι), tj. niezależnie od zmiany, która w danej chwili pełniła służbę⁴². Niuans „z osobna” jest obecny *implicite*. Także w tym miejscu nie jest powiedziane, kto o tym zdecydował, ale był on decydem w tej sprawie.

Trzecia Księga Machabejska 1,19. Kiedy władca Egiptu Ptolemeusz usiłował wejść do świątyni w Jerozolimie, mieszkańcy miasta pobiegli tam śpiesznie. Nawet dopiero co poślubione kobiety opuściły komnaty „przydzielone/przygotowane” (διατεταγμένους) na spotkanie z małżonkiem (obecny niuans „każdej z osobna”) i udały się w kierunku świątyni. Chodzi o opuszczenie komnat przygotowanych na gody. Imiesłów zawiera w sobie sens określonego przeznaczenia owych pomieszczeń. Nie wiadomo jednak, kto był odpowiedzialny za ich wyznaczenie (tzw. decydem).

Księga Przysłów 9,12c. Wiersze 12a-c występują tylko w LXX. Jest w nich mowa o człowieku złym (κακός) i tym samym głupim. Według w. 12c jego życie jest wędrowaniem przez pozbawioną wody pustynię, a „ziemię διατεταγμένην z upragnieniem, zbiera/zagarnia rękoma bezskutecznie”. Mamy do czynienia z obrazem kogoś dążącego do celu, który staje się ułudą, pogonią za wiatrem (w. 12a). Tym celem jest nowa земля (w. 12b). Człowiek pragnie jej gorąco, lecz bezskutecznie. Znaczenie imiesłowu διατεταγμένην w perfectum nie jest jasne. Może odwoływać się on, przykładowo, do przydzielenia ziemi. Jeżeli zastosowany obraz w wędrowaniu przez pustynię odwołuje się do wędrówki Izraela do Ziemi Obiecanej, to w użytym imiesłowie określającym ową ziemię można widzieć sens wyczekiwania. Następujący po nim zwrot ἐν διψώδεσιν podkreślałyby to gorące wyczekiwanie. Sens przydzielenia ziemi – chociaż bardziej odpowiadający znanym znaczeniom czasownika – napotyka trudność w pytaniu, kto miałby przydzielić ową ziemię głupcowi. Kontekst mówi o pogoni za wiatrem, zatem przydzielenie ziemi może być jego urojoną mrzonką. Nie jesteśmy w stanie ustalić dokładnego znaczenia imiesłowu διατεταγμένην. Z tej racji mówienie, kto jest decydem, staje się niemożliwe.

2.2.2. Sens ustanowienia/powołania

Księga Ezechiela 44,8. Mąż Boży oprowadzający Ezechiela mówi mu, że zbezczeszczono przybytek Boży, wprowadzając do niego obcych, tj. nieobrzezanych, i dopuszczając ich do służby. Chodzi najprawdopodobniej

⁴² Zob. R.B. Dillard, *2 Chronicles* (WBC 15; Waco 1987) 42; S. Japhet, *2 Chronik* (HThKAT; Freiburg im B. 2003) 72-73.

o Karyjczyków⁴³. Krytyka dotyczy lewitów, którzy wyręczyli się nimi. W związku z tym czytamy: „I «wyznaczyliście/ustanowiliście» (διατάξατε) strażę (φυλακὰς), aby czuwały (τοῦ φυλάσσειν) nad przybytkiem”. W tekście nie ma mowy o pełnieniu służby w sensie posługi kapłańskiej, a jedynie o utrzymaniu straży. Potwierdza to TH (לְשִׁמְרָתוֹ מִשְׁמֵרֵי), którego grecki odpowiednik jest dokładnym tłumaczeniem. Odpowiedzialni za podjęcie takiej decyzji są, wedle oskarżenia męża Bożego, ci, którym przypadał obowiązek czuwania nad przybytkiem, czyli lewici. Owa decyzja jest samowolą.

Księga Sędziów 5,9. Po klęsce Sisery i jego śmierci Debora i Barak śpiewają pieśń opiewającą odniesione zwycięstwo. W w. 9 czytamy: „Serce me zwraca się ku «przeznaczonym/ustanowionym» (τὰ διατεταγμένα) Izraelowi, ku tym, którzy pośród ludu stanęli [do walki] dobrowolnie [...]”⁴⁴. W TH występuje termin מְנַחֵם, który znaczy tyle co „przywódca”⁴⁵. Imiesłów διατεταγμένα użyty w perfectum strony biernej i w rodzaju nijakim l. mn. wskazuje tu na osoby ustanowione do wykonania pewnego zadania. Przyjmuje on postać rzeczownikową. W kontekście opiewanej walki i zwycięstwa chodzi o wodzów izraelskich, Deborę i Baraka. Stanęli oni dobrowolnie na czele oddziałów wojska. Z kontekstu wynika, że to Bóg zdecydował o ustanowieniu ich wodzami Izraela (4,6).

Podsumowanie. Zgodnie z wyodrębnionymi dwiema grupami czasownik *διατάσσω* może mieć znaczenie przydzielenia/przyporządkowania do określonej grupy oraz ustanowienia/powołania do wyznaczonego zadania. W pierwszym wypadku dochodzi do głosu odcień znaczeniowy „każdy z osobna”. W większości tekstów czasownik występuje w postaci imiesłowowej bez wskazania, kto jest podmiotem czynności. Uniemożliwia to ustalenie, czy ten, kto rozporządza w danej sprawie, jest jedynym decydentem. W miejscach, w których podmiot czynności jest wskazany, decyduje on o tym, co przedsięwziął i jaką przybierze to postać.

Uzupełnienie: Rzeczowniki o powyższym znaczeniu

W znaczeniu przyporządkowania występuje w LXX dwa razy rzeczownik *διάταξις* (nie jest znany sens ustanowienia). Oba użycia znajdują się w 2 Krn 31 i dotyczą kolejności/porządku, w jakim poszczególne klasy

⁴³ Zadaniem Karyjczyków pochodzących z południowo-zachodniej Azji Mniejszej było stanie na straży pałacu królewskiego (2 Krn 11), ale później ich obowiązki zostały rozciągnięte także na przybytek (zob. Allen, *Ezekiel 20–48*, 260-261).

⁴⁴ Hebrajski termin znaczący normalnie „lud” należy w tym miejscu tłumaczyć jako oddziały wojska (zob. R.G. Boling, *Judges* [AB 6A; New York 1985] 102). Trzeba tak uczynić również w tekście greckim. Sdz (A) jest temu bliskie, ponieważ mówi o przywódcach walczącego ludu, czyli oddziałów wojska.

⁴⁵ Zob. Sdz 5,14 czy Iz 33,22.

kapłanów miały pełnić służbę w świątyni (ww. 16 i 17). Wedle owego przydzielenia odbywała się zmiana oddziałów/klas kapłanów. Nie jest powiedziane, kto tak zarządził, ale to według tej decyzji odbywały się zmiany.

2.3. Pole semantyczne rozkazu/rozporządzenia

Czasownik διατάσσω w znaczeniu rozkazu występuje w LXX jeden raz. Pojawia się natomiast kilka razy w postaci pochodnych rzeczowników.

Czwarta Księga Machabejska 8,3. Kiedy król Antioch nie zdołał namówić starca Eleazara do spożycia pokarmu zabronionego przez Prawo, w wielkim wzburzeniu ponaglił, aby przyprowadzono innych pojmanych Hebrajczyków i nakłoniono ich pod groźbą tortur do spożycia pokarmu uznawanego przez nich za nieczysty. Gdy więc tyran „zarządził/wydał rozporządzenia” w tych sprawach (ταῦτα διαταξαμένου τοῦ τυράννου)⁴⁶, przyprowadzono siedmiu braci z ich matką (por. 2 Mch 7,1-42). Użyty imiesłów ma znaczenie zarządzenia/rozporządzenia, czyli niepodlegającego żadnej dyskusji królewskiego rozkazu. Król Antioch jest jedynym decydem w tej sprawie. Rozporządzenie w określonych sprawach (ταῦτα) zawiera w sobie *implicite* niuans „w każdej z osobna”.

Uzupełnienie: Rzeczowniki o powyższym znaczeniu

W LXX występują dwa rzeczowniki pochodne od διατάσσω w znaczeniu rozkazu. Pierwszy z nich, tj. διάταξις, ma sens rozkazu/rozporządzenia w 1 Krl 6,1d (zarządzenie Salomona w sprawie budowy świątyni) i w Ps 118,91 (bieg świata odbywa się zgodnie z Bożymi rozporządzeniami). Drugi z rzeczowników, διάταγμα, ma znaczenie rozkazu w Est 3,13d (zarządzenia/postanowienia królów)⁴⁷. W Ezd 7,11 i Mdr 11,7 ów rozkaz przybiera postać pisemnego rozporządzenia, dlatego tłumaczy się go jako dekret. We wszystkich wypadkach jest to rozporządzenie o charakterze urzędowym, a ten, kto je wydaje, decyduje o biegu sprawy.

2.4. Inne użycia

Chodzi o dwa użycia: jedno czasownika (22. ze wspomnianych użyć w LXX) i jedno rzeczownika, które wyłamują się ze wskazanych pól semantycznych. W Sdz 3,23 imiesłów w perfectum od czasownika διατάσσω wskazuje na

⁴⁶ Part. aor. med. Mamy tu konstrukcję zdaniową zwaną *genetivus absolutus*.

⁴⁷ Por. Flawiusz, *Staroż.* XI, 215; XIX, 292.

jakąś część budowli. Jest tam mowa o tym, że Ehud wyszedł τοὺς διατεταγμένους. Znaczenie imiesłowu z rodzajnikiem l. mn. jest trudne do określenia. TH ma w tym miejscu termin הַמְסִדְרֵינָה, co oznacza portyk lub ganek. Z kolei w Jud 8,36 mówi się, że po zaproszeniu starszych Betulii do swego namiotu i wygłoszeniu przez Judytę mowy udali się oni ἐπὶ τὰς διατάξεις αὐτῶν. Z kontekstu nie wynika jasno, o co może chodzić: o wskazane przez Judytę miejsce, tj. przy bramie, czyli na miejsce przeznaczenia (w. 33), czy może o inne miejsce.

Wnioski dotyczące użycia διατάσσω w LXX. Czasownik wykazuje duże zróżnicowanie znaczeniowe w ramach wyodrębnionych pól semantycznych. W pierwszym z nich najczęściej pojawia się on w sensie porządku przestrzennego. Ów wymiar może się odnosić do różnych sfer życia, wśród których dominuje militarna. W znaczeniu porządku czasowego czasownik domaga się okolicznika czasu. Tym różni się od użycia w sensie przestrzennym, gdzie okolicznik miejsca nie jest konieczny. Sens ładu/uporządkowania przestrzennego jawi się jako podstawowy i pierwotny. Potwierdza to brak użycia rzeczownika w kontekście czasowym. W ramach tego pola semantycznego występuje jedyne w LXX użycie czasownika w znaczeniu religijnym (Mdr 11,20).

W drugim wyodrębnionym polu semantycznym czasownik διατάσσω ma znaczenie przyporządkowania do określonej grupy lub kategorii oraz ustanowienia czy powołania do jakiegoś zadania. W trzecim polu ma znaczenie rozkazu (1x). Ów rozkaz ma charakter urzędowego rozporządzenia. W obu wypadkach nie jest znany sens religijny, chociaż kilka razy czasownik występuje w kontekście religijnym. W obu tych polach mamy siedem użyć czasownika, podczas gdy w pierwszym (przestrzenno-czasowym) – czternaście (jedno użycie jest trudne do określenia, zob. podpunkt 4.). W LXX sens nadania czemuś porządku/uporządkowania wedle określonych reguł jawi się więc jako podstawowy. We wszystkich zaś polach semantycznych dochodzi niekiedy do głosu odcień znaczeniowy „z osobna”, „oddzielnie”.

Wszystkie trzy pola semantyczne charakteryzuje ponadto wspólna cecha. Ten, kto jest podmiotem czynności określonej przez czasownik διατάσσω, decyduje o tym, czym rozporządza i jaką przybierze to postać. Zgodnie z przyjętym nazewnictwem jest on decydem. Jego działanie określone przez διατάσσω może jednak pochodzić z rozkazu osoby trzeciej, Boga lub człowieka. W tych wypadkach zakres tego, czym rozporządza decydent, może być określony ogólnie (np. Jud 2,16). Tylko jeden raz Bóg jest Tym, którego działanie zostaje określone czasownikiem διατάσσω (Mdr 11,20).

3. Użycie czasownika διατάσσω w Nowym Testamencie

W NT czasownik διατάσσω występuje 16 razy. Względem wskazanych pól semantycznych w LXX, w NT pojawia się tylko jedno z nich, tj. rozkazu/rozporządzenia. Nie ma innych grup znaczeń. Spotykamy za to pola semantyczne nieznane LXX. Użycie czasownika w NT różni się od jego zastosowania w greckim przekładzie Biblii Hebrajskiej⁴⁸.

Najwęższe w LXX pole semantyczne czasownika διατάσσω, czyli rozkazu/rozporządzenia (jeden wypadek), staje się dominujące w NT. Warto w tym miejscu przypomnieć, że w omówionych pismach wczesnochrześcijańskich czasownik i pochodne rzeczowniki występują wyłącznie w znaczeniu rozkazu/rozporządzenia (zob. 1.2.). Wprawdzie w NT, poza dwoma wyjątkami, mamy do czynienia tylko ze znaczeniem rozkazu, to różnorodność użycć pozwala wyodrębnić w ramach tego pola sens rozkazu urzędowo-służbowego oraz polecenia/zarządzenia. Wspomniane dwa wyjątki tworzą pole semantyczne pouczenia. Czasownik διατάσσω zostanie omówiony wedle wskazanych zakresów znaczeniowych.

3.1. Pole semantyczne rozkazu/polecenia

3.1.1. Rozporządzenie o charakterze urzędowym lub służbowym

Ten typ rozkazu cechuje kategoryczność. Nie podlega on dyskusji, a jedynie wykonaniu.

Dzieje Apostolskie 7,44. W wystąpieniu Szczepana jest mowa o wzniesieniu Namiotu Świadcstwa według wzoru, jaki ujrzał Mojżesz (Wj 26). Dokonało się to na wyraźne polecenie Boga. Tekst stwierdza w związku z tym: „[...] jak rozkazał (διετέτατο) Ten, który rozmawiał z Mojżeszem”. Mamy do czynienia z rozkazem niepodlegającym dyskusji (ze strony Boga), który przypomina rozporządzenie, jakie w rzeczywistości ziemskiej określamy mianem urzędowego. Wydający rozkaz, czyli Bóg, jest jedynym decydentem zarówno w kwestii decyzji o postawieniu namiotu, jak i jego wyglądu.

Dzieje Apostolskie 18,2. Kiedy apostoł Paweł przybył do Koryntu, spotkał tam żydowskie małżeństwo Akwilę i Pryscyllę, którzy rozporządzeniem

⁴⁸ Nie znaczy to, że w czasach NT czasownik zaczął być stosowany do określania innych czynności, czyli że zmienił swe znaczenie. 22 przypadki w LXX i 16 w NT stanowią zbyt wąski materiał badawczy, który nie upoważnia do wyciągnięcia takiego wniosku. Racją jest różnica w kontekście użycia. Przykładowo nieobecny w NT kontekst militarny sprawił, że nie pojawia się znaczenie rozstawienia wojska w szyku bojowym itd. Z podobnym zjawiskiem spotykamy się w dziełach Filona (zob. punkt 1.2.).

Klaudiusza (διὰ τὸ διατεταχέναι⁴⁹ Κλαύδιον) zostali razem z innymi Żydami wysiedleni z Rzymu. Postanowienie cezara miało charakter urzędowego rozkazu niepodlegającego dyskusji. Owa decyzja, zgodnie z praktyką prawną Rzymu, została z pewnością wyrażona w postaci pisemnej⁵⁰. Klaudiusz był decydem w sprawie. Nie wiemy, czy sposób wysiedlenia Żydów również był określony przez niego. Znając jednak jego zatroskanie o państwo i inne podobne rozporządzenia⁵¹, mamy prawo sądzić, że określił również sam sposób. Klaudiusz jest zatem decydem zarówno w zakresie, jak i kształcie podjętej decyzji.

Dzieje Apostolskie 23,31. Kiedy apostoł Paweł miał być przetransportowany do więzienia w Cezarei, Żydzi uknuli spisek na jego życie (ww. 12-15). Aby go udaremnić, trybun Lizjasz postanawia wyprawić Pawła nocą. Żołnierze uczynili wszystko „zgodnie z tym, co rozkazał im” (κατὰ τὸ διατεταγμένον⁵² αὐτοῖς) trybun. Mamy do czynienia z (ustnym) rozkazem służbowym, gdzie ten, któremu się nakazuje, bez kwestionowania decyzji swego zwierzchnika wypełnia wszystko zgodnie z jego wolą. Trybun Lizjasz jest tu jedynym decydem w tej sprawie, czyli zarówno w zakresie, jak i kształcie podjętej decyzji.

Dzieje Apostolskie 24,23. Po stawieniu się oskarżycieli Pawła przed Feliksem ten odracza podjęcie decyzji do chwili przybycia trybuna Lizjasza. Do tego momentu „rozkazał” (διαταξάμενος)⁵³ setnikowi pilnować apostoła. Jest to kategoryczny rozkaz służbowy. Feliks występuje tu jako jedyny decydem określający sytuację Pawła. Częścią rozkazu jest też zastosowanie ulg i zezwolenie na odwiedzanie go przez bliskie mu osoby (w. 23b)⁵⁴.

Ewangelia Łukasza 3,13. Przychodzące do Jana Chrzciciela tłumy stawiały mu pytania związane z głoszonym przez niego wezwaniem do nawrócenia (ww. 10-14). Wśród pytających byli celnicy, którzy na tak postawione zapytanie usłyszeli, że nie mają pobierać nic więcej ponad to, co im nakazano/wyznaczono (τὸ διατεταγμένον). Chodzi tu o rozporządzenie prawne regulujące pobór cła⁵⁵. Jako odgórne zarządzenie, do którego celnicy

49 Inf. perf. act. Razem z czasownikiem χωρίζεσθαι całość tworzy konstrukcję zdaniową acc. cum inf.

50 Zob. przykładowo inne rozporządzenie urzędowe Klaudiusza w sprawie Żydów, jak jego *List do Aleksandryczyków* z 41 r., regulujący ich pozycję w lokalnym społeczeństwie (tekst w: A. Penna, *L'ambiente storico-culturale delle origini cristiane* [Bologna 1986] 225-228).

51 Cytowany *List do Aleksandryczyków* oraz odpowiedź na list Galliona w sprawie miasta Delfy (tekst w: Penna, *L'ambiente storico-culturale*, 251-253).

52 Part. perf. pass.

53 Part. aor. med. Sens imiesłowu jest równy czasownikowi διατάξω.

54 Zob. np. J.A. Fitzmyer, *The Acts of the Apostles* (AB 31; New York – London 1998) 739.

55 Por. J. Nolland, *Luke 1-9:20* (WBC 35A; Dallas 1989) 150.

mają się stosować, ma ono charakter kategoriyczny. Inne postępowanie może pociągać za sobą konsekwencje służbowe (kary).

Ewangelia Łukasza 17,9 i 10. Zachęcając do służenia z pokorą, Jezus przytacza przykład sługi, któremu pan nie dziękuje za wykonaną pracę. Za to, co zostało mu „nakazane/zlecone” (τὰ διαταχθέντα)⁵⁶ i co stanowi jego obowiązek, nie może liczyć na podziękowanie. Jezus odnosi tę sytuację do relacji z Bogiem. Użyty jest ten sam imiesłów: „Tak mówcie i wy, gdy uczynicie wszystko, co wam «nakazano» (τὰ διαταχθέντα): «Słudzy nieużyteczni jesteście; wykonaliśmy to, co powinniśmy wykonać»”. Imiesłów rodzaju nijakiego w l. mn. z rodzajnikiem wskazuje na wszystkie zlecone sprawy, czy to słudze, czy uczniowi Jezusa. W pierwszym wypadku kategoriyczność nakazu dotyczy spraw ziemskich, natomiast w drugim – spraw związanych ze zbawieniem⁵⁷. W obu wypadkach nakaz zakłada jego wypełnienie, a ten, kto go formułuje, jest jedynym decydem.

Podsumowanie. Rozkaz/rozporządzenie o charakterze urzędowo-służbowym cechuje kategoriyczność: nie podlega on żadnej dyskusji, a jedynie natychmiastowemu wykonaniu. Osoba wydająca rozkaz decyduje o tym, czym zarządza (zakres decyzji) i jaką przybierze to postać (tzw. decydem). Celem rozkazu jest zaprowadzenie określonego porządku i dlatego wpisuje się on w rdzeń semantyczny czasownika διατάσσω. W niektórych wypadkach dochodzi do głosu *implicite* odcień znaczeniowy „każdemu z osobna”.

3.1.2. Rozkaz w sensie polecenia/zarządzenia

Zgrupowane tu użycia mają charakter polecenia, lecz nie w sensie urzędowo-służbowym i dlatego nie cechuje ich kategoriyczność wcześniejszej grupy.

Ewangelia Łukasza 8,55. Po przywróceniu do życia uznanej za zmarłą córki Jaira Jezus „poleciał” (διέταξεν), aby dano jej jeść. Nie jest to typowy rozkaz, lecz polecenie wyrażające troskę, które mimo wszystko zakłada jego wykonanie. Jezus jest jedynym decydem polecenia, chociaż wykonuje je kto inny. Pozostawia decyzji rodziców, jaki będzie to pokarm i w jakiej ilości.

Dzieje Apostolskie 20,13. Po opuszczeniu Troady Paweł postanowił udać się pieszo do Assos (ok. 35 km). Jego współpracownicy z kolei popłynęli statkiem, opływając przylądek Lekton, gdzie wiał niesprzyjający wiatr⁵⁸. W Assos mieli czekać na apostoła, który tak postanowił/zarządził

⁵⁶ Part. aor. pass.

⁵⁷ Mówimy o urzędowym charakterze nakazu, lecz w sensie instytucji boskiej (por. F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas* [EKK III/3; Neukirchen-Vluyn 2001] 140-142).

⁵⁸ Zob. K. Lake – H.J. Cadbury, „The Acts of the Apostles”, *The Beginnings of Christianity* I (eds. F. Jackson – K. Lake) (Michigan 1965) IV, 257-258. Żeglowanie trudną i dłuższą trasą nie

(διατεταγμένος)⁵⁹. Nie znamy powodów takiej decyzji. Apostoł z pewnością podjął to postanowienie za zgodą pozostałych towarzyszy (brak charakteru służbowego). Z kontekstu wnioskujemy, że Paweł był jedyną osobą decydującą o takim planie podróży.

Pierwszy List do Koryntian 9,14. W kontekście krytyk pod adresem Pawła, że korzysta ze wsparcia materialnego, broni się, powołując na słowa samego Jezusa (por. Mt 10,10; Łk 9,4). Píše w związku z tym: „Tak też i Pan «postanowił/zarządził» (διέταξεν), żeby z Ewangelii żyli ci, którzy głoszą Ewangelię”. Jezus jest tu jedynym decydentem w ustaleniu powyższej zasady, tj. ułatwiającej życie głosicielom Ewangelii. Owego postanowienia nie cechuje kategoryczność: można nie korzystać z pomocy innych, co poświadcza przykład samego Pawła (1 Kor 9,18), jednak sama możliwość takiego wsparcia nie może być kwestionowana (zarządzenie samego Jezusa).

Pierwszy List do Koryntian 11,34b. Apostoł Paweł poucza Koryntian w związku z Wieczerzą Pańską, podczas której dochodziło do nadużyć naruszających jej wspólnotowy charakter (ww. 17-34)⁶⁰. Jego pouczenie jest zarządzeniem w określonej sprawie. Apostoł liczy na to, że się do niego zastosują. Gdyby tak się nie stało, interweniowałby ponownie. Nie wszystko może w tej chwili „uporządkować” we wspólnocie, dlatego w zakończeniu pisze: „Co do pozostałych spraw, «zarządź/postanowię» (διατάξομαι)⁶¹, gdy do was przybędę” (obecny *implicite* odcień znaczeniowy „w każdej z osobna”). Zarówno podjęte już decyzje Pawła, jak i te, które podejmie niebawem, domagają się posłuszeństwa ze strony wspólnoty, ale nie cechuje ich służbowy charakter wcześniejszej grupy. Dopuszczalna jest dyskusja, wymiana zdań. Jednak ostateczne przyjęcie stanowiska apostoła jawi się jako nieuchronne, ponieważ jest jedynie słuszne. Jest on też jedynym decydentem w kwestii tego, co rozstrzyga: zarówno w zakresie spraw, jak i tego, jaką mają one przybrać postać.

Pierwszy List do Koryntian 16,1. Koryntianie dopytują się, w jaki sposób mają przeprowadzić zbiórkę na rzecz braci w Judei⁶². W odpowiedzi Paweł

zapewniało szybszego przybycia do Assos – tym samym apostoł nie opóźniał podróży (por. w. 16).

⁵⁹ Part. perf. med.

⁶⁰ Zob. szerzej w: W. Schrage, *Der Erste Brief an die Korinther* (EKK VII/3; Neukirchen-Vluyn 1999) 18-58; H.D. Betz, *Paulinische Theologie und Religionsgeschichte. Gesammelte Aufsätze V* (Tübingen 2009) 1-22.

⁶¹ Ind. fut. med.

⁶² Szerzej na ten temat w: G.D. Fee, *The First Epistle to the Corinthians* (NICNT; Grand Rapids: MI 1987) 810-817; W. Schrage, *Der Erste Brief an die Korinther* (EKK VII/4; Neukirchen-Vluyn 2001) 424-432; W. Rakocy, *Paweł Apostoł. Chronologia życia i pism* (Częstochowa 2008) 222-224.

pouczył ich, aby co niedziela każdy z nich coś odłożył (w. 2). W ten sposób zbiera się pokaźną sumę. Wcześniej nadmieniam, że podobnie „polecił” (διεταξα) Kościołom Galacji. Jego decyzja była poleceniem adresatom konkretnego sposobu, nie samym pouczeniem, jak można to zrobić. Wskazanie sposobu zebrania darów miało na celu skuteczne przeprowadzenie zbiórki. Inny sposób zebrania pomocy był dopuszczalny (brak kategoryczności), chociaż ten wskazany przez apostoła – najbardziej praktyczny. Dlatego liczy on na to, że go usłuchają. Paweł jest jedynym decydem w zaproponowanym rozwiązaniu.

List do Tytusa 1,5. Autor tego po-Pawłowego Listu, powstałego na przełomie I i II w.⁶³, zachowując styl apostoła Pawła (tzw. pseudonimia), udziela wskazówek w sprawie wyboru prezbiterów. Prosi zatem Tytusa, aby w każdym mieście na Krecie ustanowił starszych. Ma to uczynić zgodnie z danymi mu wskazówkami. „Tak, jak ci «poleciłem» (διεταξαμιν)⁶⁴, [może nim zostać]”. Dalej wymienia konieczne przymioty kandydatów (ww. 6-10). Owo zarządzenie nie jest rozkazem służbowym, który podlega jedynie wykonaniu. Jest raczej prośbą o zastosowanie się. Dobro rozwijającego się Kościoła wymaga wyszukania odpowiednich kandydatów, co moralnie obliguje Tytusa do zastosowania się do tej prośby. Osoba udzielająca rad/wskazówek decyduje w sprawie, w jakiej zarządza.

Podsumowanie. Zgrupowane tu użycia nie cechuje kategoryczność w sensie bezwarunkowego wykonania polecenia. Są one prośbą o zastosowanie się czy zajęcie określonego stanowiska w sprawie. Mamy do czynienia ze złagodzoną formą rozkazu, którego celem jest zaprowadzenie określonego ładu. Osoba postanawiająca czy zarządzająca jest decydem w kwestii, w jakiej podejmuje decyzję. Najczęściej określa też zakres podjętych działań, lecz nie zawsze. Tylko w jednym przypadku dochodzi do głosu *implicite* odcień znaczeniowy „w każdej sprawie z osobna/oddzielnie”.

3.2. Pole semantyczne pouczenia

3.2.1. W NT należą do tego pola dwa użycia czasownika διατάσσω:

Ewangelia Mateusza 11,1. W rozdziale dziesiątym Ewangelii Jezus udziela kilku pouczeń swym uczniom. Ewangelista stwierdza, że kiedy skończył ich nauczać (διατάσσω), udał się do innych ośrodków. Pouczenia, do których nawiązuje się w 11,1, mają charakter dobrych rad (zapowiedź

⁶³ Rakocy, *Paweł Apostoł*, 344-361.

⁶⁴ Ind. aor. med.

prześladowań, męstwo w ucisku, konieczność opowiedzenia się za Jezusem lub przeciwko Niemu, nagroda za pójście za Jezusem). Jest tu dopuszczalny sens „w każdej sprawie z osobna”. Nasz Pan jako Ten, który poucza, decyduje zarówno o tym, co stanowi przedmiot pouczeń (ich zakres), jak i o tym, jaki kształt one przybiorą.

Pierwszy List do Koryntian 7,17. Apostoł Paweł w związku z zachętą do swych adresatów, aby pozostali w stanie, w jakim przyszło im żyć (wolny/niewolnik), stwierdza: „Ja tak właśnie «pouczam» (διατάσσομαι)⁶⁵ wszystkie Kościoły”. Owo pouczenie ma charakter dobrej rady: można dążyć do zmiany statusu społecznego, ale lepiej jest posłuchać apostoła i pozostać tym, kim się jest, ze względu na królestwo Boże⁶⁶. Paweł jest tu decydentem w zaproponowanym rozwiązaniu problemu.

Podsumowanie. Niniejsza grupa zawiera pouczenia/rady, które można przyjąć lub odrzucić. Nie tylko nie cechuje ich kategoryczność rozkazu urzędowo-służbowego, ale nie są one również poleceniem/zarządzeniem, a jedynie udzieleniem dobrej rady. Owo pouczenie różni się od nauczania jako przekazu wiedzy: jest udzieleniem dobrych rad w sytuacji prognozowanych czy obecnych trudności. W tym sensie lokuje się ono między rozkazem a nauczaniem. Nasuwa się jedna trudność. Nieznany jest sens typowego pouczenia czasownika διατάσσω (zob. 1.1.), pouczenie to należy zatem widzieć jako bliskie zarządzeniu lub zbliżonemu znaczeniu. Osoba udzielająca pouczeń/rad decyduje zarówno o ich zakresie, jak i kształcie.

Uzupełnienie: Rzeczowniki o wskazanych znaczeniach

W NT spotykamy trzy rzeczowniki pochodne od czasownika διατάσσω. W Rz 13,2 pojawia się termin διαταγή, który ma znaczenie porządku. Apostoł pisze o tych, którzy przeciwstawiają się porządkowi Bożemu. Z kolei w Dz 7,53 ten sam rzeczownik występuje w kontekście nadania Prawa na Synaju. W swej mowie Szczepan stwierdza, że Izrael otrzymał je εις διαταγὰς ἀγγέλων. Termin został użyty w l. mn. i ma znaczenie rozporządzeń podjętych przez aniołów: „Otrzymaliście Prawo dzięki rozporządzeniom/zarządzeniom aniołów”. Rzeczownik wpisuje się zatem w dwa pola semantyczne czasownika διατάσσω w LXX, który ma znaczenie nadania czemuś porządku, jak w Rz 13,2, i wydania rozporządzeń, jak w Dz 7,53. W Hbr 11,23 pojawia się natomiast termin διάταγμα. Czytamy tam, że wbrew rozkazowi faraona rodzice przechowywali przez trzy miesiące małego Mojżesza. Owo rozporządzenie

⁶⁵ Ind. praes. med.

⁶⁶ Zob. Fee, *1 Corinthians*, 307-322; W. Schrage, *Der Erste Brief an die Korinther* (EKK VII/2; Neukirchen-Vluy 1995) 132-135.

przybrało z pewnością postać pisemną i można je tłumaczyć jako dekret (por. Ezd 7,11; Mdr 11,7). Rzecznik potwierdza użycie czasownika w sensie rozkazu.

Wnioski dotyczące użycia διατάσσω w NT. Rozpiętość semantyczna czasownika nie jest tak duża jak w LXX. Dominuje sens rozkazu/rozporządzenia – podobnie jak w omówionych pismach wczesnochrześcijańskich. Wyodrębnione w NT pola, czyli od rozkazu urzędowo-służbowego przez polecenie po pouczenie, można sprowadzić do jednego, w którym tzw. decydent rozporządza w określonej sprawie. Może to czynić w sposób kategoryczny, nakłaniać do posłuszeństwa lub udzielać rad. Odbiorcą decyzji zawsze jest osoba trzecia. Wymienione znaczenia διατάσσω można oddać jednym terminem, tj. zarządzać, czyli podejmować decyzję w tej czy innej sprawie. Celem takiego zarządzenia jest we wszystkich omówionych przypadkach w NT zaprowadzenie określonego porządku/ładu, czy to w sprawach przyrodzonych, czy nadprzyrodzonych. Z tej racji owe znaczenia wpisują się w rdzeń semantyczny διατάσσω, mimo że jako znaczenia abstrakcyjne są wtórne⁶⁷.

Podobnie jak w LXX ten, kto jest podmiotem czynności, decyduje, jaki kształt przybierze to, czym zarządza. Decyduje on też z reguły o zakresie podjętych działań. Jeśli zaś chodzi o odcień znaczeniowy „każdemu z osobna/oddzielnie” – nie występuje on w NT tak wyraźnie jak w LXX. Racją takiego stanu rzeczy jest to, że w NT dominuje sens rozkazu/polecenia, który nie jest często powiązany z owym niuanssem czasownika διατάσσω.

4. Imiesłów διαταγεις w Liście do Galatów 3,19

Przeprowadzone studium rzuca światło na imiesłów od czasownika διατάσσω w Ga 3,19b i na całe wyrażenie διαταγεις δι' ἀγγέλων, jakiego apostoł Paweł użył tam w związku z Prawem Mojżeszowym⁶⁸. Wykorzystując dotychczasowe filologiczne wyniki badań, postaramy się określić znaczenie imiesłowu διαταγεις w Ga 3,19 oraz zakres kompetencji wyznaczony aniołom w nadaniu Prawa. W tym drugim wypadku odwołamy się do przekazów tradycji żydowskiej.

⁶⁷ Por. Demetrakou, *ΜΕΤΑ ΑΕΞΙΚΟΝ*, IV, 1952.

⁶⁸ Termin „prawo” (νόμος) w 3,19a występuje z rodzajnikiem i wskazuje na Prawo Mojżeszowe w jego całości, czyli na księgi Starego Testamentu (zob. W. Rakocy, „Nomos i ho nomos w Listach Pawłowych”, *BibAn* 1(58) (2011) 171-174). Potwierdza to bezpośredni kontekst (ó... νόμος: w. 17), gdzie ma on znaczenie danego na Synaju Prawa.

4.1. Znaczenie imiesłowu διαταγείς

W całym starożytnym piśmiennictwie greckim rdzeń semantyczny czasownika διατάσσω zawiera w sobie ideę układu/porządku (podobnie jak τάσσω). Do tej idei odwołują się wszystkie znaczenia διατάσσω (podane w punkcie 1.1. za wybranymi słownikami języka greckiego). W LXX przeważa sens porządku/uporządkowania (w wymiarze przestrzennym). W NT dominuje sens rozkazu/polecenia. Jego celem – przynajmniej w intencji wydającego rozkaz – jest zaprowadzenie określonego ładu. Tym samym wpisuje się on w rdzeń semantyczny διατάσσω. Pierwotny jest jednak sens porządku/uporządkowania, ponieważ – jak tam stwierdziliśmy – znaczenie abstrakcyjne, jak rozkaz, jest z zasady wtórne. Na płaszczyźnie filologicznej czynność aniołów określoną przez διαταγείς możemy wyrazić kilkoma czasownikami, które uwzględniają wnioski z przeprowadzonych analiz. Chodzi o czasowniki przynależące do pól semantycznych ustanowienia i polecenia. Wydaje się, że polski odpowiednik, który obejmuje i najlepiej oddaje wszystkie możliwe znaczenia w obrębie powyższych pól, to „zarządzić”. Zawiera on w sobie sens zarówno ustanowienia czegoś, jak i nakazania w stosowaniu.

Sens zaprowadzenia porządku, charakterystyczny dla διατάσσω, jest obecny *implicite* w czasowniku „zarządzić”. W czynności aniołów w Ga 3,19 możemy widzieć działanie mające na celu zaprowadzenie określonego ładu. Prawo zostaje zarządzane w związku z odejściem człowieka od Boga, co wyraźnie stwierdza wcześniejsza część w. 19 (τῶν παραβάσεων χάριν). U podstaw zaistniałego bezładu leży ludzki grzech. Porządek/ład obecny w rdzeniu διατάσσω miałby w Ga 3,19 na celu zarządzenie owemu bezładowi⁶⁹. Taki może być kontekst teologiczny użytego tam imiesłowu „zarządzone”. Nie wybrzmiewa w nim charakterystyczny odcień znaczeniowy „z osobna/oddzielnie”, czyli że Prawo zostało przeznaczone dla każdego adresata indywidualnie (mimo że taki był cel jego nadania).

Najbliższy nam kontekst użycia imiesłowu διαταγείς w Ga 3,19b stanowi piśmiennictwo Pawła. Znaczenia czasownika διατάσσω ogniskują się u niego wokół postanowienia/polecenia, czyli ogólnie mówiąc – zarządzenia. Nie jest znany sens rozkazu urzędowo-służbowego, ale będąc poświadczony w NT, nie może być wykluczony w Ga 3,19b. Jako że decyzje nieba nie podlegają opiniowaniu przez ludzi, można się dopatrywać w διαταγείς sensu „urzędowego” rozporządzenia. Takie zaś rozporządzenie przybiera

⁶⁹ Dane przez aniołów Prawo zaprowadza jednak ład w ograniczonym zakresie: podnosi ono poziom moralny życia (przy jego stosowaniu), lecz okazuje się bezsilne w nawiązaniu zerwanej przez grzech relacji z Bogiem (zob. kolejny punkt). Bóg zaradza temu w Chrystusie.

z zasady postać pisemną. W związku z tym może nasuwać się sens sporządzenia testamentu czy pozostawienia czegoś potomności (w dziedzictwie). W starożytnej grece sporządzanie ostatniej woli było wyrażane w stronie medialnej czasownika διατάσσω, ale mogło też przybrać stronę bierną⁷⁰. W Ga 3,19 imiesłów διαταγεῖς występuje w tej drugiej. Takie znaczenie nie pojawia się, co prawda, w źródłach biblijnych (zbyt wąski zakres użyc), lecz może nasuwać się w związku z Pawłową koncepcją przymierza na wzór testamentu (por. ww. 15-17).

Trzeba jednak od razu powiedzieć, że sens zapisania ludziom jak w testamencie Prawa Mojżeszowego nie jest poprawny ani tym samym prawdziwy⁷¹. Przykład sporządzenia testamentu z niemożliwością jego zmiany odnosi się w Ga 3,15 do niezmienności Bożego zamysłu co do zasady, na jakiej człowiek wchodzi w relację z Bogiem (usprawiedliwienie z wiary). Tej zasady, tj. na wzór niezmienności zapisów testamentu, dane 430 lat później Prawo nie może naruszyć własnymi zapisami (w. 17). Przykład testamentu nie tyle jest powiązany z Prawem, ile służy odmówieniu mu roli w nawiązaniu zbawczej relacji z Bogiem. Innymi słowy dokonuje się to z wiary, jak w przypadku Abrahama (to stanowi ów testament), a nie na drodze wypełniania Prawa⁷². W takim razie byłoby błędem doszukiwać się w διαταγεῖς idei zapisania Prawa Mojżeszowego jak w testamencie⁷³. Sądzymy nawet, że dla jasności myśli apostoł w ogóle nie dopuszczał w w. 19b takiego sensu. Nie rozstrzygamy zaś, czy w imiesłowie zawiera się idea pozostawienia potomności Prawa w dziedzictwie (kontekst nie potwierdza tego ani nie wyklucza).

Filologiczne zgłębianie czasownika διατάσσω nie da ostatecznej odpowiedzi na pytanie, co apostoł Paweł chciał powiedzieć w Ga 3,19b. Na to postaramy się odpowiedzieć w kolejnym punkcie. Na obecnym etapie wystarczy zaproponowane ogólne znaczenie „zarządzić” z ideą zaprowadzenia ładu. Nie wydaje się bowiem, aby apostoła interesowało, w jaki sposób działali aniołowie – i aby można było to ustalić – lecz ukazanie miejsca i roli Prawa Mojżeszowego w historii zbawienia. Sądzymy, że ukierunkowanie jego wypowiedzi było teologiczne, a nie filologiczno-semantyczne (to drugie służy pierwszemu). Użyty czasownik wyznaczył jednak granice interpretacji teologicznej.

⁷⁰ Zob. Liddell–Scott, *Greek-English Lexicon*, 414; Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, I, 557.

⁷¹ Mówimy o ewentualnie narzucającym się wniosku, ponieważ nie spotkaliśmy go w przejrzanych opracowaniach Ga 3,19.

⁷² Por. Martyn, *Galatians*, 345.

⁷³ Z tej racji związek między διαταγεῖς a ἐπιδιατάσσεται w w. 15 jest luźny i nie przybliża do zrozumienia imiesłowu. Delling (*TDNT* VIII, 35) zwraca jednak uwagę na taką relację.

4.2. Zakres kompetencji aniołów w imiesłowie διαταγεις

Najważniejszy wniosek z analiz przeprowadzonych w punktach 1-3 nie dotyczy znaczenia διατάσσω, lecz faktu, że podmiot czynności określonej przez czasownik decyduje o tym, czym zarządza i jaki przybierze to kształt (tzw. decydent). Jest to wspólna i podstawowa cecha wszystkich znaczeń czasownika w źródłach biblijnych (LXX i NT) oraz w wybranych tekstach greckich I w. n.e. Jeżeli nadanie kształtu czynności określonej przez διατάσσω jest zawsze dziełem decydenta, to zakres tego, czym zarządza, może być mu wyznaczony odgórnie⁷⁴ (w NT nie dochodzi to *explicite* do głosu). Ma to miejsce wtedy, kiedy podmiot διατάσσω nie występuje we własnym imieniu, lecz swego zwierzchnika, który jednak w wyznaczonym mu zakresie pozostawia swobodę. Działanie podmiotu w tekście może być więc wynikiem własnej inicjatywy (najczęściej) lub rozkazu osoby trzeciej (Boga czy człowieka).

Wiąże się z tym wykluczenie sensu pośredniczenia aniołów w imiesłowie διαταγεις, tj. przekazania czegoś komuś od kogoś. Po pierwsze, takie znaczenie διατάσσω nie jest poświadczane w starożytnej literaturze greckiej, Septuagincie, Nowym Testamencie, omówionych pismach żydowsko-hellenistycznych, wczesnochrześcijańskich ani nawet we współczesnej grece⁷⁵. Po drugie, nie jest ono tam obecne dlatego, że ustalona charakterystyka czasownika διατάσσω (tzw. decydent) wyklucza sens pośredniczenia. Sens pośredniczenia aniołów w nadaniu Prawa w Ga 3,19b jawi się jako niemożliwy.

Powyższa charakterystyka διατάσσω rzuca ważne światło na interesującą nas imiesłów διαταγεις w Ga 3,19. Aniołowie występują tam jako decydenci w nadaniu Prawa Mojżeszowego. Czasownik dopuszcza dwie możliwości: 1) własna inicjatywa aniołów, 2) działanie z Bożego polecenia. Stwierdziliśmy jednak wcześniej, że nawet w tym drugim wypadku podmiot διατάσσω decyduje o kształcie tego, czym zarządza. Jedynie zakres działania może być mu wyznaczony odgórnie. Owa charakterystyka czasownika pozwala widzieć w aniołach osoby odpowiedzialne zarówno za zarządzenie Prawa, jak i za jego kształt (mówiąc o wpływie aniołów na kształt Prawa, mamy na myśli zakres działania, jaki normalnie przypisujemy Bogu, a nie hagiografom). Z analiz czasownika nasuwa się konkluzja, że związek między Prawem Mojżeszowym a Bogiem nie jest według Pawła tak bezpośredni ani ścisły, jak sądzono w judaizmie. Dotychczasowe wyniki badań zostaną teraz umieszczone w kontekście żydowskich tradycji związanych z nadaniem

⁷⁴ Zob. np. Jud 2,16 w kontekście ww. 5 i 15 czy 3 Mch 5,44 w kontekście ww. 1-2.

⁷⁵ Por. Demetrakou, *ΜΕΓΑ ΑΕΞΙΚΟΝ*, IV, 1952.

Prawa na Synaju. Na styku owych tradycji oraz treści, jaką niesie ze sobą διατάσσω, powinniśmy ustalić sens i rolę, jakie Paweł przypisuje wyrażeniu διαταγεις δι' ἀγγέλων.

W tradycji judaistycznej sprzed dwóch tysięcy lat zauważa się tendencję do przypisywania aniołom coraz większej roli w nadaniu Prawa. W TH nie znajdziemy jeszcze wzmianki o ich obecności na Synaju⁷⁶. Nadanie Prawa stanowi prerogatywę Boga (np. Wj 19,19; 24,15-18; 31,18; Pwt 4,11-14; 9,10 itd.). Pośrednik występuje tam tylko ze strony człowieka. Kiedy Izraelici boją się porażającej potęgi Boga, między obydwoma stronami pośredniczy Mojżesz (Wj 20,18-21; Pwt 5,5). Jedynie LXX niejasny tekst Pwt 33,2 „w prawicy ogień płonący” tłumaczy: „po Jego prawicy aniołowie wraz z Nim” (ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ). Aniołowie uczestniczący w nadaniu Prawa są natomiast obecni w żydowskiej literaturze pozabiblijnej. W *Księdze Jubileuszów* anioł Bożej obecności bierze tablice Prawa i dyktuje ich treść Mojżeszowi (1,27-2,1). Do obecności aniołów na Synaju nawiązują Filon (*De Som.* I,142-143), Flawiusz (*Staroz.* XV,136)⁷⁷, ale najczęściej literatura rabiniczna (zob. Str-Bill, III, 554-556)⁷⁸. Ich obecność poświadcza niebieski i chwalebny charakter Prawa. Mimo to, jak stwierdza G.F. Moore⁷⁹, nawet w najbardziej rozwiniętej angelologii w judaizmie rola aniołów nie wychodzi poza reprezentowanie Boga, na co składają się wypełnianie Jego poleceń oraz objawianie mocy i boskości. Aniołowie są Bożymi posłańcami. Wniosek ten nie zdezaktualizował się w świetle odkryć tekstów znad Morza Martwego⁸⁰.

W żadnym ze znanych żydowskich przekazów rola aniołów nie wychodzi poza reprezentowanie Boga, w czym wiernie wykonują oni Jego polecenia. W relacji do ludzi ich misję określamy mianem pośrednictwa. Ujawnia się tu istotna różnica wobec tego, co wynika ze studium czasownika διατάσσω. Διαταγεις wyklucza ideę pośredniczenia i zakłada szerszy zakres kompetencji aniołów (zarządzenie Prawa, nadanie mu kształtu oraz możliwość działania z własnej inicjatywy). Przy odwołaniu się do źródeł postaramy się określić zakres działania aniołów w Ga 3,19b. Pomoże nam w tym najpierw stwierdzenie Filona (*De som.* I,142), że Bóg nie potrzebował żadnych pośredników w postaci aniołów, a ich występowanie to jedynie ludzki sposób mówienia o relacji z Bogiem z racji potęgi Jego majestatu. Majestat Boga domaga się

⁷⁶ W Ps 68,18 jest mowa o rydwanach Bożych, w których rabini widzieli aniołów (zob. źródła w: Callan, „Pauline Midrash”, 551).

⁷⁷ W tym przypadku δι' ἀγγέλων może też odnosić się do ludzkich posłańców Boga, jak np. prorocy.

⁷⁸ Zob. też Callan, „Pauline Midrash”, 549-567.

⁷⁹ *Judaism in the First Centuries of the Christian Era* (Cambridge 1927) I, 404-405.

⁸⁰ Według naszej wiedzy nie nawiązują one do roli aniołów w nadaniu Prawa.

pośredników, ponieważ człowiek nie może mieć do Niego bezpośredniego przystępu; potęga Boga poraża. Filon wyraża przekonanie, że aniołowie, czy to na Synaju, czy w innych okolicznościach, zostali wprowadzeni do opisów owych wydarzeń (nie występują w TH) z racji przepotężnego majestatu Boga. Ich obecność nie pomniejsza jednak niebieskiej i chwalebnej natury Prawa⁸¹.

W ówczesnym judaizmie zauważa się jednocześnie inną tendencję. Z jednej strony – jak zostało już powiedziane – angelologia jest coraz bardziej rozwijana (zwł. literatura rabiniczna), a z drugiej pojawia się chęć ograniczenia obecności i roli aniołów⁸². Cytowany Goldin przytacza źródła z różnych okresów i tradycji (Qumran, Filon, Flawiusz, literatura rabiniczna), które w opozycji do rozwijanej angelologii podkreślają bezpośrednią relację Boga z Izraelem. Pośrednictwo pomniejsza bowiem rangę tej relacji. Nie jest to jedynie reakcja na powoływanie się chrześcijan na aniołów w celu pomniejszenia rangi starotestamentowego Prawa (lit. rabiniczna [zob. Str-Bill, III, 554-556]), ponieważ taka tendencja występuje już wcześniej w Qumran (1QH 6,13-14) czy u Filona (*De spec. leg.* III,7; *Quae. in Gen.* 1,55). Jeszcze wcześniejsze świadectwo znajdujemy u Trito-Izajasza, gdzie stwierdza się wyraźnie, że to nie żaden wysłannik czy anioł wybawił Izraela, lecz sam Bóg (63,9). Z rozwijaną angelologią obserwujemy zatem równoległą tendencję akcentowania bezpośredniości Bożego działania. Dostrzegamy w tym ścieranie się troski o „ochronę” majestatu Boga z obawą o pomniejszenie Bożego działania. Ta podwójna tendencja – obecna już w czasach Pawła – była mu z całą pewnością znana. Miał więc świadomość, że obecność aniołów w takim wydarzeniu jak nadanie Prawa na Synaju może wyrażać szacunek względem Bożego majestatu, ale może też pomniejszać bezpośredniość Bożego działania.

W świetle przytoczonych faktów w Pawłowym wyrażeniu *διαταγεις δι' ἀγγέλων* możemy widzieć albo dążenie do podkreślenia majestatu Boga, albo do pomniejszenia rangi Prawa⁸³. Studium *διατάσσω* pomaga odpowiedzieć na to pytanie. Przez użycie *διαταγεις* apostoł przypisał większą rolę aniołom w nadaniu Prawa, niż czyniła to tradycja żydowska. Troska o ochronę Bożego majestatu nie domagała się zwiększenia kompetencji

⁸¹ Byłoby jednak przesadą i niezręcznością względem Boga powiedzieć, że ją jeszcze bardziej podkreśla.

⁸² Zob. na ten temat studium Goldina „Not by Means of an Angel”, 412-424.

⁸³ Na temat różnych przekazów rabinów związanych z rolą aniołów na Synaju zob. Str-Bill, III, 554-556. Nie bierzemy ich pod uwagę z racji znacznego oddalenia w czasie względem czasu życia apostoła Pawła. Nie wykluczamy, że niektóre z nich mogą sięgać interesującego nas okresu, ale w każdym przypadku wymaga to wykazania tego, co wychodzi poza zakres niniejszego studium.

aniołów – wystarczyłoby samo pośrednictwo. Poszerzenie zakresu ich działania skutkuje rozluźnieniem związku Prawa z Bogiem. W tym momencie uzyskujemy wniosek o zamierzonym pomniejszeniu jego rangi. Tę konkluzję zweryfikujemy w świetle innych źródeł.

Użyty przez apostoła czasownik διατάσσω nie należy do grupy tych, które w LXX opisują nadanie Prawa na Synaju (są nimi najczęściej δίδωμι, εντέλλω czy συντάσσω)⁸⁴. Ani razu nie spotkamy tam διατάσσω w odniesieniu do Prawa. Wprawdzie stosują go Filon czy Flawiusz, jednakże czasownik nigdy nie został przez nich użyty w odniesieniu do całego Prawa czy Dekalogu, a jedynie do pojedynczych zapisów Tory (zob. 1.2.). Paweł zaś odnosi ten czasownik do całego Prawa (ὁ νόμος)⁸⁵. Co więcej, Filon posługuje się nim również, kiedy mówi o prawach nieznanymi się w Prawie Mojżeszowym, a stanowionych w celu regulacji życia swych pobratymców (zob. traktat *De spec. leg.*). Fakt, że używa słowa διατάσσω, kiedy pisze o konstytucji państwa stanowionej w świecie hellenistycznym (*De spec. leg.* IV,10), może świadczyć o tym, że czasownik kojarzył się z prawem pogańskim. Na 22 użycia w LXX tylko jedno ma sens religijny (Mdr 11,20), zaś w NT na 16 wypadków – żadne (kilka razy czasownik występuje za to w kontekście religijnym). Wobec użycia przez Pawła terminu obcego tradycji związanej z Synajem (LXX) oraz jego pogańskiego zabarwienia możemy mówić o nowym kontekście, w jakim apostoł umieszcza nadanie Prawa: używa czasownika, który nie kojarzył się ściśle z tym wydarzeniem – tym samym względem tradycji żydowskiej nadaje Prawu mniej chwalebny charakter.

Ten wniosek potwierdza bezpośredni kontekst, w jakim Paweł umieszcza wyrażenie διαταγεις δι' ἀγγέλων oraz jego inne wypowiedzi na temat Prawa Mojżeszowego. Wedle powszechnej opinii we fragmencie 3,15-24 apostoł zajmuje się miejscem i rolą Prawa w historii zbawienia⁸⁶. Zostało ono dane później niż Boża obietnica i nie ma wpływu na jej realizację (przykład testamentu). Obietnica funkcjonuje niezależnie od Prawa, które pełni względem niej rolę służebną. Interesujący nas najbardziej w. 19 składa się z pytania o rolę Prawa i odpowiedzi w formie czterech niezależnych (ale powiązanych ze sobą) stwierdzeń. Imiesłów διαταγεις należy widzieć w powiązaniu z czasownikiem προσετέθη. Oba aorysty, προσετέθη („zostało

⁸⁴ Pierwszy w Wj 24,12; Kpł 26,46; Pwt 4,8 itd.; drugi i trzeci w Lb 19,2; 31,21; 36,13; Pwt 33,4 itd.

⁸⁵ Należy też zwrócić uwagę na to, że Ga 3,19 jest jedynym miejscem w S i NT, gdzie czasownik διατάσσω został powiązany z Prawem Mojżeszowym. Paweł nie jest jednak pierwszy; wcześniej uczynił to np. Filon (zob. 1.2.).

⁸⁶ Zob. np. komentarze do Ga.

dodane”) i διαταγεις („zarządzone”), wskazują na moment zaistnienia Prawa. Wprawdzie w w. 19 apostoł odpowiada na pytanie o rolę Prawa, jednak w προσετέθη i διαταγεις ukazuje ją przez odwołanie się do momentu jego zaistnienia. Czasownik προστίθημι w odniesieniu do Prawa jest jeszcze bardziej zaskakujący niż διατάσσω. Dodanie czegoś oznacza, że to coś nie było częścią pierwotnego zamysłu; pojawiło się w wyniku jakichś okoliczności (zawiera w sobie sens wymuszenia⁸⁷). Prawo, jako niebędące częścią zapisu testamentowego (tym jest obietnica), nie przynależy do istoty zbawczego planu Boga (jest dodatkiem funkcjonującym poza testamentem). Koncepcja dodania czy dorzucenia Prawa jest obca ST i nieznaną tradycji żydowskiej⁸⁸. Stoi ona w jaskrawej sprzeczności z przekonaniem Żydów, że Tora jest szczytowym darem ze strony Boga⁸⁹. W tym samym w. 19 jest też mowa o czasowości Prawa (ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα), judaizm zaś w całej swej historii wyrażał przekonanie o wiecznym charakterze zapisów Tory⁹⁰. Apostoł posługuje się innym językiem i wprowadza treści dalekie tradycji żydowskiej. Umieszczenie διαταγεις δι' ἀγγέλων wśród dwóch innych stwierdzeń, które pomniejszają rangę Prawa Mojżeszowego, prowadzi do wniosku, że również w tym wypadku postępuje on podobnie⁹¹. Przytoczone racje potwierdzają, że w wyrażeniu διαταγεις δι' ἀγγέλων Paweł nie występował w obronie majestatu Boga, ale pragnął pomniejszyć rangę Prawa względem przekonań swych pobratymców.

Warto również zwrócić uwagę na sposób, w jaki Paweł pisze o pojawieniu się Prawa. LXX, odnosząc się do nadania Prawa na Synaju, używa najczęściej wspomnianych wcześniej czasowników o dwóch znaczeniach: dać (δίδωμι) oraz nakazać/polecić (εντέλλω/συντάσσω). Wyrażają one szacunek względem otrzymanego daru. Apostoł zaś ani razu nie powie o Prawie Mojżeszowym, że zostało dane czy poleczone przez Boga⁹². Posługuje się innym słownictwem. Oto cztery wypadki jego użycia: „Prawo, które zaistniało/stało się (γεγονὼς)

⁸⁷ Zob. Betz, *Galatians*, 167.

⁸⁸ Betz (tamże) powołuje się na rzekomą tradycję, że idealny pierwotnie stan w Izraelu uległ pogorszeniu i wymusił jego zaistnienie. Nic jednak nie wiadomo, aby wyrażano to jako dodanie.

⁸⁹ Zob. np. Pwt 4,8; Ps 147,19-20; Syr 24,23-29. Z aorystów czasownika προσετέθη i imiesłowu διαταγεις możemy wyciągnąć jeszcze jeden wniosek. Jeżeli Prawo zostało zarządzone przez aniołów, to tym samym dodane przez nich.

⁹⁰ Zob. np. Syr 24,9; Mdr 18,4; *I Hen* 99,2; Filon, *De vita Mos.* 2,14 itd.

⁹¹ W takim razie należy sądzić, że również czwarty i ostatni człon w. 19 (ἐν χειρὶ μεσίτου) wskazuje na mniejszą rangę Prawa z racji pośrednika w jego przekazaniu. Według rozpoznań opinii chodzi tam o Mojżesza (Dunn [*Theology of Paul*, 139] stwierdza nawet oczywistość tego poglądu), lecz nie można wykluczyć jednego z aniołów, który w imieniu pozostałych przekazał Prawo Mojżeszowi, przedstawicielowi Izraelitów (tak uważa Vanhoye [*Un médiateur*, 403-411]).

⁹² Wprawdzie w Ga 3,21 używa czasownika „dać” w związku z Prawem, ale rozważa tam sytuację hipotetyczną, czyli coś, co nigdy nie miało miejsca.

czterysta trzydzieści lat później [...]” (w. 17; por. w. 24); „Prawo dostało się/wkradło się⁹³ (παρεισῆλθεν) po to, aby przestępstwo jeszcze bardziej się wzmoгло” (Rz 5,20); „kiedy jednak weszło (ἐλθούσης) przykazanie (Prawo), grzech ożył” (7,9), oraz omówiony już wcześniej przykład o dodaniu Prawa ze względu na wykroczenia⁹⁴ (Ga 3,19a). Trzy z przytoczonych wypowiedzi na temat zaistnienia Prawa Mojżeszowego podkreślają dwa fakty: 1) jest ono smutną rzeczywistością zaistniałą w związku z grzechem, 2) jego celem nie było zaradzenie owej grzeszności (temu zaradza Bóg w Chrystusie), lecz nasilenie się przestępstwa przez rozbudzenie świadomości grzechu⁹⁵. Prawo pogrążyło człowieka w winie, dając mu świadomość grzechu, lecz nie było zdolne zaradzić zaistniałej sytuacji. Tym samym było bezsilne wobec ludzkiego grzechu⁹⁶, a w konsekwencji – przejściowe (Ga 3,19; Rz 10,4) i niedoskonałe⁹⁷. W powyższych stwierdzeniach uzyskujemy dodatkowe racje za pomniejszaniem przez Pawła rangi Prawa. Tak opisane przez niego działanie i taki „produkt” – chociaż pełnią funkcję w ekonomii zbawienia w perspektywie ostatecznego rozwiązania w Chrystusie – można przypisać aniołom, lecz nie Bogu⁹⁸.

Zwiększone względem judaizmu kompetencje aniołów (wskazane przez studium διατάσσω) znajdują odbicie w wypowiedziach Pawła pomniejszających rolę Prawa. Oba czynniki dowodzą, że wyrażenie διαταγεις δι' ἀγγέλων ma na celu odmówienie Prawu bezpośredniego i ścisłego związku z Bogiem. Poszerzenie kompetencji aniołów skutkuje rozluźnieniem związku Prawa

⁹³ Autorzy zwracają uwagę na podwójny prefiks oraz na to, że czasownik ma zazwyczaj negatywne zabarwienie, jak w Ga 2,4 (np. J.D.G. Dunn, *Romans 1-8* [WBC 38A; Dallas 1988] 286; por. J.A. Fitzmyer, *Romans* [AB 33; New York – London 1993] 422).

⁹⁴ Lecz nie w sensie zaradzenia im, gdyż nie było w stanie tego dokonać, ale w celu uczynienia człowieka winnym, czyli postawienia mu przed oczy wykroczeń (por. Rz 5,20; zob. Bruce, *Galatians*, 175; Martyn, *Galatians*, 354-355).

⁹⁵ Chodzi o to, że grzech był już obecny przed nadaniem Prawa, lecz nie był poczytywany za przestępstwo (wykroczenie), ponieważ do chwili dania Prawa ludzie nie mieli jego (pełnej) świadomości (zob. Rz 5,13; też 3,20b).

⁹⁶ Np. Rz 3,20a. Okazało się ono do tego stopnia bezsilne, że w Ga 4,3 i 9 Paweł zestawia je w jego bezsilności z mocami kosmicznymi, którym poganie oddawali cześć: ani jedno, ani drugie nie ma mocy zbawczej (zob. np. Betz, *Galatians*, 205 i 215-217).

⁹⁷ Wprawdzie apostoł nigdy nie powie o Prawie, że jest niedoskonałe, jednak w świetle wypowiedzi ST podkreślających jego doskonałość (np. Ps 19,8; 119) nasuwa się wniosek, że miał on inny pogląd w tej kwestii.

⁹⁸ W tym miejscu rodzi się pytanie o zależność przyczynowo-skutkową między rolą aniołów a bezsilnością owego Prawa: czy jest ono bezsilne, ponieważ jest zarządzane przez aniołów, czy może dlatego, że jest bezsilne, apostoł przypisał je aniołom? Jedno nie musi wykluczać drugiego, lecz naszym zdaniem główną racją było to pierwsze. Apostoł nie tylko odmówił Prawu ścisłego związku z Bogiem, ale z użycia διατάσσω wynika, że był przekonany, iż jego autorami są aniołowie. Jakkolwiek rozstrzygniemy tę kwestię, faktem jest, że uznał on o wiele większy i ważniejszy wkład aniołów, niż czyniła to tradycja żydowska.

z Bogiem. W konsekwencji im bardziej jest ono dziełem aniołów, tym mniejsza staje się jego ranga. Apostoł, przypisując Prawo aniołom, wskazuje jego inną naturę i rolę.

Argument, który możemy nazwać kumulatywnym, tzn. opierającym się na różnych przesłankach, prowadzi do wniosku, że apostoł w wielu aspektach pomniejsza rangę Prawa względem tego, co sądzono w judaizmie. Z racji natury Prawa uważamy, że z dwóch wskazanych na początku tego punktu możliwości jego zarządzenia, tj. własna inicjatywa aniołów lub działanie z polecenia Boga, bliższe prawdy jest to pierwsze. Prawo, jako zarządzane przez nich, zostało „dodane” (προσετέθη) względem zamysłu Boga w Chrystusie (por. Ga 3,16-19). Rola aniołów w nadaniu Prawa lepiej tłumaczy – naszym zdaniem – jego „dodanie” (w. 19) niż przypisanie Bogu dorzucenia czegoś, co jawi się jako niedoskonałe, a ponadto funkcjonujące poza złożoną przez Niego obietnicą (zob. wcześniej). Kiedy weźmiemy jeszcze pod uwagę stwierdzenie apostoła, że Prawo „wkradło się” (Rz 5, 20a; por. ten sam czasownik w Ga 2,4), następnie że trzymało ono wszystkich jak w więzieniu, tj. pod strażą i kluczem (ἔφρουρούμεθα συγκλειόμενοι: Ga 3,23), wreszcie fakt, że jego powiązanie z Synajem skutkuje krytycznym poglądem apostoła na temat samego przymierza (posługiwanie śmierci i potępieniu: 2 Kor 3,7 i 9; rodzenie ku niewoli: Ga 4,24b), zauważa się, że apostoł używa innego języka, mówiąc o przymierzu Boga z Abrahamem (błogosławieństwo, obietnica, dziedzictwo: Ga 3,8.15-18). Tak znaczna różnica w prezentacji obu przymierzy odsłania jednocześnie Pawłowy pogląd na temat samego Prawa.

Możliwość działania aniołów z własnej inicjatywy każe postawić pytania o to, czy przypadkiem nie postępowali oni wbrew woli Boga, czy nie kierowali się wrogością względem Izraela⁹⁹ lub nawet czy nie byli to źli aniołowie¹⁰⁰. Ze stwierdzeń apostoła w Rz 7,12.22.25; 8,7, ukazujących Prawo jako dobre, święte i boskie, wynika, że chociaż pomniejszył jego rangę, to jednocześnie miał świadomość jego pochodzenia ze sfery nieba i słuszności zapisanych tam prawd (por. 2 Tm 3,14b-17). Przytoczone teksty nie dają podstawy do tego, aby zarządzenie Prawa przez aniołów widzieć w opozycji do Boga – tym samym należy odrzucić opinie o kierowaniu się przez nich wrogością czy zarządzeniu go przez demony. Tradycja żydowska zna dobrych aniołów pouczających ludzi (*Jub* 1,27-2,1; *1 Hen* 72-82). Taka rola tych istot nie była Pawłowi obca, ponieważ oba dzieła, znane już w II w.

⁹⁹ W tradycji rabinicznej spotykamy przekazy o wrogości aniołów względem Izraelitów (Str-Bill, III.555). Na tej podstawie Schoeps (*Paul*, 182) sądzi, iż aniołowie uczestniczący w nadaniu Prawa wykazują się w Ga 3,19b postawą wrogości.

¹⁰⁰ Hübner, *Das Gesetz bei Paulus*, 28-33.

przed Chr. w środowisku palestyńskim¹⁰¹, miały znaczący wpływ na myśl jego rodaków. W *Księdze Jubileuszów* aniołowie są przedstawieni jako zstępujący na ziemię, by pouczyć ludzi. W *1 Hen* zaś Uriel jest dobrym aniołem uczącym Henocha wiedzy astronomicznej. W ich działaniu nie należy jednak widzieć więcej niż bycia Bożymi posłańcami. Kompetencje aniołów w Ga 3,19b są – jak pokazaliśmy – szersze. Natura Prawa Mojżeszowego, pouczająca o Bogu i wskazująca drogę do Niego (lecz bezsilna wobec nawiązania z Nim zerwanej przez grzech relacji), każe postrzegać działanie aniołów w Ga jako pouczenie człowieka, będące ich inicjatywą. Mimo zarządzenia Prawa przez aniołów, owo działanie pozostaje w zgodności z wolą Bożą. Bóg oczekuje zachowania tego, co zostało tam zapisane (por. Rz 8,7-8)¹⁰². Interesujący jest tu przekaz Hbr: niestosowanie się do mowy (pouczenia) aniołów pociąga zasłużoną karę (2,2).

Brak bezpośredniego i ścisłego związku między Prawem Mojżeszowym a Bogiem nie oznacza braku jakiegokolwiek związku, jak uważa J. Drane¹⁰³, a tym bardziej zarządzenia go przez demoniczne siły anielskie, jak sądzi cytowany wcześniej Hübner. Negacja jakiegokolwiek związku prowadzi do przyjęcia stanowiska gnostyków, czyli skrajnego dualizmu. Nie zgadzamy się również z opiniami lokującymi się na przeciwległym biegunie, tj. że Ga 3,19b należy interpretować po linii tradycji żydowskiej, wedle której aniołowie jedynie pośredniczą w nadaniu Prawa¹⁰⁴, czy też z poglądem, że Paweł uważał, że to Bóg dał Prawo, a tylko w wirze dyskusji odmówił mu boskiego pochodzenia¹⁰⁵. Takie opinie nie pozwalają uchwycić nowości myśli Pawła. W świetle przeprowadzonych analiz nie negujemy związku między Prawem Mojżeszowym a Bogiem (odślania ono zamysł Stwórcy względem swego stworzenia), ale jednocześnie nie uważamy go za bezpośredni ani ścisły (zarządzone przez aniołów). Stopień jego powiązania z Bogiem jest jednak na tyle wystarczający, aby mieć pewność co do zawartych tam treści.

Jak stwierdziliśmy wcześniej, tradycja żydowska nie wychodziła poza postrzeganie aniołów jako reprezentantów Boga i w konsekwencji pośredników w relacji z ludźmi. Analizy filologiczne imiesłowu διαταγεις wykluczyły natomiast sens pośredniczenia aniołów. W związku z tym należy jeszcze

¹⁰¹ Zob. O.S. Wintermute, „Jubilees”, *The Old Testament Pseudepigrapha* (ed. J.H. Charlesworth) (London 1985) II, 43-46 oraz E. Isaac, „1 Enoch”, *The Old Testament Pseudepigrapha* (ed. J.H. Charlesworth) (London 1983) I, 6-8; H. Drawnel, „Professional skills of Asael (*1 En.* 8:1) and their Mesopotamian background”, *RB* 119/4 (2012) 518-542.

¹⁰² Por. Dunn, *Theology of Paul*, 135.

¹⁰³ *Paul: Libertine or Legalist?* (London 1975) 113; por. też Hays, *Faith of Jesus Christ*, 227; Räisänen, *Law*, 130-131; Martyn, *Galatians*, 364-370.

¹⁰⁴ Zob. Dunn, *Theology of Paul*, 139-140.

¹⁰⁵ Zob. Sanders, *Paul, the Law*, 68.

wyjaśnić użyty w w. 19b przyimek διά z dopełniaczem (ἀγγέλων). Wątpliwości może budzić fakt, że apostoł, opisując w stronie biernej czynność aniołów, posłużył się przyimkiem διά, a nie υπό. Czy διά mające z dopełniaczem znaczenie „przez/za pośrednictwem” (sens instrumentalny) nie każe tłumaczyć διατάσσω w sensie „przekazywać” lub zbliżonym do niego¹⁰⁶, i tym samym wykluczyć sprawczy udział aniołów? Należy od razu powiedzieć, że w czasach Pawła w odniesieniu do osób διά z dopełniaczem miało również sens przyczynowy (sprawczy) i występowało zamiennie z υπό. Przykłady w listów Pawła podaje Turner¹⁰⁷ (Rz 8,20; 11,36; 1 Kor 1,9; 12,8; Ga 1,1; 4,7). Najbardziej znamieny występuje w Ga 1,1, gdzie mówiąc o byciu ustanowionym apostołem przez Jezusa Chrystusa i Boga Ojca, Paweł posługuje się przyimkiem διά. Sens pośredniczenia jest dopuszczalny w przypadku Chrystusa (ustanowiony apostołem przez Ojca za pośrednictwem Syna), lecz nie Boga Ojca: nie ma bowiem kogoś, między kim a apostołem mógłby On pośredniczyć. Stąd διά w Ga 1,1 i innych podobnych miejscach pełni funkcję υπό. Paweł stwierdza tam, że został ustanowiony apostołem przez Jezusa Chrystusa i Boga Ojca, który wskrzesił Go z martwych. Na podstawie tego i innych przytoczonych wypadków stwierdzamy, że użycie διά w Ga 3,19b nie podważa sprawczego udziału aniołów w czynności określonej przez czasownik διατάσσω (zob. jeszcze podobne do Ga 3,19b złożenie δι' ἀγγέλων w Hbr 2,2). Przy wyrażaniu idei pośredniczenia zarówno sam Paweł, jak i inni autorzy posługują się właściwym w tych przypadkach czasownikiem παραδίδωμι (zob. np. 1 Kor 11,23; 15,3). Idea pośredniczenia jest natomiast obecna w bezpośrednio następującym zwrocie ἐν χειρὶ μεσίτου (Ga 3,19b).

Nie uwzględniając sprawczej roli aniołów w nadaniu Prawa Mojżeszowego, niektórzy uczeni pytają, jak owo Prawo może być w przekonaniu apostoła święte, dobre, Boże (Rz 7,12.16.22), a jednocześnie całkowicie bezsilne (Rz 3,20a; Ga 4,3-9). Ed Sanders¹⁰⁸ zauważa sprzeczność w tym, że to, co Boże i święte, nie ma boskiej mocy, którą powinno posiadać. Odpowiedź leży w tym, że według Pawła Prawo zostało zarządzane przez aniołów. Staje się jasne, dlaczego jest święte – aniołowie odsłoniли prawdę o Bogu, i dlaczego jest jednocześnie bezsilne – w ich mocy nigdy nie leżało doprowadzenie człowieka do Boga ani obdarzenie go zbawieniem. Temu zaradza Bóg

¹⁰⁶ W ten sposób tłumaczy się niekiedy imiesłów διαταγείς w Ga 3,19b czy rzeczownik διαταγή w Dz 7,53 (zob. wskazane miejsca w Biblii Tysiąclecia), czyniąc aniołów biernymi pośrednikami. Celem takiego przekładu jest złagodzenie nieco szokującej wypowiedzi, że Prawo Mojżeszowe jest dziełem aniołów.

¹⁰⁷ „Syntax”, 267.

¹⁰⁸ Paul, the Law, 85. Nie umie on pogodzić dania Prawa przez Boga z tym, że prowadzi ono do grzechu, śmierci itd.

w Chrystusie¹⁰⁹. Rola przypisana aniołom w nadaniu Prawa godzi świętość jego zapisów z bezsilnością zbawczą; eksponuje jednocześnie różnicę między słowem objawionym a Słowem Wcielonym, między darem Prawa a darem Potomka. Apostoł wyznacza księgom świętym właściwe miejsce w historii zbawienia względem daru Odkupiciela¹¹⁰.

Podsumowanie

Podsumowując przeprowadzone analizy i wyprowadzone z nich wnioski, stwierdzamy, że znaczenie najlepiej oddające w języku polskim grecki imiesłów διαταγεις w Ga 3,19b to sens zarządzenia. Apostoł stwierdza tam, że Prawo Mojżeszowe zostało zarządzane przez aniołów. Ich rolę w danym Prawie określamy jako sprawczą (tzw. decydenci), co wyklucza żydowską koncepcję pośrednictwa. Aniołowie w Ga 3,19b są odpowiedzialni zarówno za zarządzenie Prawa, jak i za jego kształt (odsłonięcie woli Bożej względem człowieka), czego celem było pouczenie ludzi. Z racji natury Prawa sądzimy, że w przekonaniu Pawła jego zarządzenie było ich własną inicjatywą. Apostoła nie interesowało jednak, w jaki sposób działali aniołowie (podyktowali Prawo, nakazali je itp.), lecz stopień związku Prawa Mojżeszowego z Bogiem. Zwiększenie kompetencji aniołów przez użycie czasownika διατάσσω

¹⁰⁹ Jako że Prawo zostało zarządzane przez aniołów, kryterium rozstrzygającym o wejściu w zbawczą relację z Bogiem nigdy nie było jego zachowywanie lub nie, lecz na etapie ST – pragnienie wejścia w przymierze z Bogiem (zob. teksty na temat nieobrzezanych cudzoziemców na Synaju: Wj 12,38; Lb 11,4; Pwt 29,10-11.13-14), a na etapie NT – odwołanie się do zbawczego dzieła Boga dokonanego w Chrystusie (prymat wiary nad czynami: nauka o usprawiedliwieniu z wiary).

¹¹⁰ Przypisanie Prawa aniołom nie tylko pozwala lepiej zrozumieć to, co Paweł stwierdza na jego temat, ale ponadto otwiera nowe możliwości lektury niektórych tekstów ST. W tym miejscu odwołam się tylko do Wj 19, czyli opisu zawarcia przymierza na Synaju. W formule przymierza podstawowym warunkiem trwania w nim jest słuchanie głosu Jahwe (w. 5), co za tradycją biblijną (24,4.7.12; 34,28; Pwt 32,46-47 itd.) powszechnie rozumie się jako wypełnianie danych przykazań. Wedle zaś ustalonej roli aniołów w nadaniu Prawa słuchania Jahwe nie należy wiązać z przykazaniami. Nowsze badania nad Wj 19 idą po tej linii, ponieważ dowodzą, że nie tylko Księga Przymierza (co już wcześniej wykazano), ale również Dekalog jest późniejszym dodatkiem do opisu zawarcia przymierza w Wj 19 (zob. w: H.D. Preuss, *Old Testament Theology* [OTL; Louisville 1995] 70-100). Nieobecność Prawa na Synaju, nawet w postaci Dekalogu, potwierdza, że słuchanie głosu Jahwe nie mogło być powiązane z przykazaniami. To zaś każe postawić pytanie o to, czego ono dotyczyło. Odpowiedź podpowiada 1 Pt 2,9a, wedle którego to tekstu złożona na Synaju obietnica stania się prawdziwie ludem Jahwe wypełnia się w Chrystusie. W takim razie przez słuchanie głosu Jahwe należy rozumieć od samego początku wsłuchiwanie się w Boży głos wieszczący Odkupiciela. Przy takiej interpretacji przymierze na Synaju na wzór przymierza z Abrahamem staje się w chwili jego zawierania podobnie niczym nie uwarunkowanym darem Boga, wieszczącym również Potomka-Chrystusa (por. Ga 3,16). Zarządzone przez aniołów Prawo weszło w życie później, a jego funkcja względem daru Odkupiciela była służebna.

Znaczenie czasownika διατάσσω w źródłach biblijnych

skutkowało rozluźnieniem związku Prawa z Bogiem i pomniejszeniem jego rangi. Z racji roli aniołów oraz wynikającej z tego natury Prawa (bezsilne wobec pogrążenia człowieka w grzechu i tym samym przejściowe) ów związek z Bogiem nie jest ani bezpośredni, ani ścisły. Jest jednak wystarczający, aby mieć pewność co do zapisanych tam prawd. Ścisły i bezpośredni związek występuje w darze Chrystusa.